İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 34, (2016), 45-114

BIR HÜDÂYÎ ŞÂRİHİ OLARAK YÂKÛB AFVÎ EFENDİ VE LEM'A-İ NÛRÂNİYYE'Sİ

Adalet Çakır*

Öz:

Celvetî şeyhi Azîz Mahmûd Hüdâyî dîvân sahibi sûfî şairlerdendir. Şiirlerindeki hâkim mâna ve ruh, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd irfan ve zevkidir. XVIII. yüzyıl Celvetî sûfîsi Yâkûb Afvî'nin onun şiirine yazdığı şerh, bu hususu ortaya koymaktadır. Afvî, Hüdâyî'nin *Ezelden aşk ile biz yâne geldik / Muhabbet şem'ine pervâne geldik* beytiyle başlayan, yedi beyitlik nutkunun beş beyitini şerhetmiş ve eserine *Lem'a-i Nûrâniyye* ismini vermiştir. Kaynaklarda bahsedildiği halde üzerinde bir inceleme yapılmamış olan bu şerhin, beş adet yazma nüshası mevcuttur. Şârihe göre Hüdâyî bu şiirinde, varlığın Hak'tan varlık sahasına gelişini (mebde) ve tekrar aslına dönüşünü (meâd) anlatmıştır. Afvî eserine mebde ve meâd kavramlarını izâh eden bir mukaddime ile başlayarak şerhe zihnî bir arka plan hazırlamıştır. İki bölümlük mukaddimede, âlemin yaratılış sebebi, varlığın yaratılış süreci ve tekrâr Allah'a dönüş yolculuğunun merhalelerine dâir konuları, vahdet-i vücûd perspektifinden anlatmıştır. Beyitlerin şerhi eserin üçüncü bölümündedir. Sonuç bölümünde şârih, Seyyid Şerîf Cürcânî'nin *Tâ'rifât* adlı eserinden istifade ile tasavvufî ıstılahlardan oluşan bir seçki yapmıştır. Bu eser, Hüdâyî'nin şiirine yaklaşımda bir çerçeve metin olduğu kadar, Afvî'nin tasavvufî görüşlerini ortaya koyması bakımından da önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Azîz Mahmûd Hüdâyî, Celvetîlik, Yâkûb Afvî, sûfî mîrâcı, mebde ve meâd, elest bezmi, sûfî şiiri.

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı.

Abstract:

Yakup Afvï as a Hudayi Commentator and His Lem'a-i Nurâniyye

Azîz Mahmûd Hüdâyî who is a well-known sufi sheik of the Jalwatiyah order is also the author a *divan* which consists of his mystical poetry. Ibn al-Arabî's teachings, especially that of *vahdet-i vücûd* (Oneness of Being), is very evident in Hüdâyî's poems both in terms of content and spirit. The commentary written on Hüdâyî's poetry by Yâkûb Afvî, a 18th century mystic of the Jalwatiyah order, attests to this point. In a book titled *Lem'a-i Nûrâniyye* (Gleam of Light) Afvî commentated the five couplets of Hüdâyî's seven-couplet *nutq* which starts with the following one: *we've been burning since eternity / we have been the luna moths of the candle of love*. No academic study is available on *Lem'a-i Nûrâniyye,* though it is mentioned in several sources and five copies of it are found in different libraries. According to Avfî, Hüdâyî deals in this poem with the emergence of the existent into the realm of existence from Allah, which is called *mebde* (genesis), and its return to its essence which is otherwise known as *me'âd* (resurrection). Avfî starts his book by an introduction which consists of two parts where he elaborates on these two concepts and thus provides an intellectual background to his commentary. There he discusses the reason behind the creation of the universe by Allah and the various stages of its return to Him from a *vahdet-i vücûd* perspective. The commentary on the couplets is found in the third chapters of the book. In the concluding part the commentator, Avfi, puts a vocabulary of selected mystic concepts by using Cürcânî's famous book *Ta'rifat* or *Definition*. Taken as a whole, this book is an important study not only because it provides a framework to understand Hüdâyî's poetry but also because it reveals Avfî's mystic perceptions.

Keywords: Azîz Mahmûd Hüdâyî, Jalwatiyah, Yâkûb Afvî, mystic ascendance, *mebde* (genesis) and *me'âd* (resurrection), *bezm-i elest* (Real of Interrogation), mystic poetry

***

Giriş

Azîz Mahmûd Hüdâyî (v. 1038/1628), yaşadığı dönemde Osmanlı toplumumun manevî ve fikrî hayatına yön vermiş, şair ve âlim bir Celvetî sûfîsidir. Kâmil şahsiyeti, nesir ve nazım tarzında yazdığı eserleri sâyesinde şöhreti, Celvetiyye mensupları ile sınırlı kalmamış; özellikle nutukları diğer tarîkat muhitlerinde de rağbet görmüştür. Nitekim *Dîvân-ı İlâhîyât* veya *İlâhiyât-ı Hüdâyî* ismi ile müstakil bir eserde toplanan şiirlerinden bir kısmına *Mesnevî* şârihi Sarı Abdullah Efendi (v. 1071/1660), şâir Sipâhî Mustafa (v. 1014/1606),

Sünbülî şeyhi Seyyid Vahyî Efendi (v. 1130/1718) ve Hüseyin Vassâf gibi bazı Osmanlı şâir ve sûfîleri tahmîsler yazmışlardır.[1] Bestelenmeye uygun ve hatta bestelenmek üzere yazdığı bazı nutukları, hem Celvetiyye hem de diğer tarîkatların âyin ve zikirlerinde okunmuştur. Bestelenmiş güftelerinin sayısı yetmiş altıyı bulmaktadır.[2] Ancak Hz. Hüdâyî'nin şiirleri sadece *Dîvân*'ındakilerle sınırlı değildir. Onun tevhîd, tevhîdin mertebeleri, cem' ve fark gibi tasavvufî ıstılahları anlattığı ve idârecilere, ulemâya ve mürîdlere yönelik tavsiyelerini içeren *Necâtü'l-garîk* isimli eseri de manzûmdur. Bunun dışında *Tarîkatnâme'*sinin sonunda yaptığı gibi bazı mensûr eserlerinde de manzûm söyleyişleri tercîh etmiştir.

Osmanlı sûfîleri, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd görüşünü, ilmî tahkîk ve mânevî tecrübeye dayalı bir idrâk ile eserlerinde işlemişlerdir.[3] Şeyhi Hz. Üfdâde gibi Hz. Hüdâyî'nin de tevhîd anlayışı, Allah, âlem, din hakkındaki görüşleri şiirde, vahdet-i vücûd irfânıyla ifâdesini bulmuştur.[4] Ancak onun bu anlayışı, hangi sembollerle ve nasıl bir anlam derinliği ile şiirlerine taşıdığına dâir spesifik bir araştırma yapılmamıştır. Mevcut çalışmalar, onun nutuklarında vahdet-i vücûd tesîrini, Yûnus Emre ile mukayese ederek ele alır. Hz. Hüdâyî'nin, vahdet-i vücûdu Yûnus ve Yûnus'un diğer takipçileri kadar rahat ve kolay terennüm etmediği görüşünde olanlar yanında[5] Hz. Yûnus'la paralellik kurduğu halde, düşünce ve hayat tarzı bakımından aralarında bazı

---

1 Tahmîsler için bk.: Mehmed Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hüdâyî*, haz.: Muzaffer Ergür, Adalet Çakır, İstanbul: Dergah Yay. 2015, s. 131-137.

2 M. Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hüdâyî*, s. 20.

3 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991, s. 205, 230; Mustafa Tahralı, "Muhyiddîn İbn Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996, s. 75-78; Mahmut Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir/Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul: İnsan Yay., 2005, s. 58; Fatih M. Şeker, *Osmanlı Entelektüel Geleneği*, İstanbul: Dergah Yay., 2013, s. 27, 267, 270, 310-322.

4 Tahralı, "Muhyiddîn İbn Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri", s. 76.

5 Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Sufi: Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Kapı Yay., 2005, s. 72.

farklılıklar olduğunu ileri sürenler de vardır.[6] Hz. Hüdâyî'nin şiirine yaklaşımda Yûnus Emre'nin ölçüt kabul edilmesi yadsınacak bir durum değildir. Zira o, vahdet-i vücûd anlayışını şiirde Türkçe ifâde eden ilk ve en büyük şâir olarak kabul edilmiştir.[7] Celvetî şeyhi İsmâil Hakkı Bursevî'nin (v. 1725) şu sözleri bu kabûlün isâbetini görmek açısından mühimdir: "Yûnus Emre'den bu kadar makālat-ı tevhîd ve kelimât-ı irfân sâdır olmuştur ki, kimseye makdûr değildir. Onun için bu bâbda hâtimetü'l-müteahhirîndir (kendinden önceki son devir şâirlerinin hâtimesidir). Zira söylemediği mazmûn kalmamış ve Türkî sözlerde onun kelimâtına muâdil gelmemiştir."[8] Ancak yapılan bu mukayese, Yûnus merkezli olduğu için Azîz Hüdâyî'ye hâs remiz ve mazmûnları tespitte yeterliliği tartışmaya açıktır.[9] Ayrıca bu yaklaşımdan onun nutuklarında selefleri ile müşterek zevk ve söyleyişleri anlamak mümkün değildir. Diğer yandan haleflerinin şiiri üzerindeki etkisini de ortaya koymamaktadır**.** Bu noktada Hz. Hüdâyî'nin nutuklarının aynı mânevî geleneğe mensup sûfîlerin nutukları ile birlikte değerlendirilmesi bir yöntem olarak düşünülebilir. Bilindiği üzere Hüdâyî, Hacı Bayram Velî (v. 1430), Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (v. 1451), Şeyh Üftâde (v. 1580) gibi şiir söylemiş sûfîlerin tasavvuf geleneğine bağlı olduğu gibi Ehl-i Cennet Mehmed Fenâyî, İsmail Hakkı Bursevî, Mustafa Hâşim Baba (v. 1783) gibi dîvân sahibi sûfîler de onun yoluna mensupturlar. Bu şekilde 'alâ-silsiletihim' okuma yapmak, bir yönüyle celvetî irfân ve zevkinin şiire yansımasını gösterebileceği gibi 'celvet' prensibi ile İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışının buluştuğu noktaya işâret edebilir. Bu konuda Bursevî'nin

---

6 Mehmet Emin Ertan, "Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Edebî Şahsiyeti", *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* 20-22 Mayıs 2005, 2006, I, 454, 456, 459, 460.

7 İ. Hakkı Bursevî, *Ferahu'r-rûh / Şerhu'l-Muhammediyye*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi mat., 1294, I, 129; Mustafa Tahralı, "Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Mefhumların Akisleri", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, 7-10 Ekim 1991*, 1995, s. 179-180.

8 İ. Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî,* İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1287, I, 69.

9 Nitekim F. Köprülü, XIV. asırdan itibâren Yûnus tesîriyle şiir söyleyen tekke şâirlerinin ismini kaydetmiş; Üftâde, Hüdâyî ve Niyâzî Mısrî gibi bazı sûfî şâirlerde bu etkinin diğerlerine nazaran daha az olduğunu söylemiştir. Bk.: Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 349.

eserleri önemli bir müracaat kaynağıdır. Nitekim Bursevî özellikle *Ferahu'r-rûh*'da zaman zaman Hüdâyî'nin nutukları ile Yûnus Emre ve Eşrefoğlu Rûmî'nin manzûmlarını yan yana koymaktadır. Aynı eserde kendi şiiri ile Hüdâyî'nin ve bazen de Üftâde'nin şiirlerini birlikte görmemize imkân veren örnekler bulunmaktadır ki bu zengin misâller, şiirde Hz. Hüdâyî ve celvetîlere mahsûs bir söyleyiş ve üslûbu ortaya koymak bakımından önem arzetmektedir.[10]

Bursevî, Hz. Hüdâyî'yi şeyhi Üftâde'nin "nazımda tercümânı" olarak görmekte[11] ve şiirlerinin rumuzlu olduğunu ve bütün hakîkatleri şiir diliyle ifâde ettiğini söylemektedir.[12] Hüseyin Vassâf'ın yaklaşımına göre, Hüdâyî'nin şiirleri dâimâ perdelidir; ancak hakîkat nazarına sahip olanlara vahdet-i vücûdu öğretebilir.[13] Şâirlikleri yanında şiir şârihi de olan bu iki Osmanlı sûfîsinin yorumları tabii olarak dikkatimizi Hz. Hüdâyî'nin şiirine yapılmış şerhlere yöneltmektedir. Yaptığımız araştırma neticesinde üç eser tespit edebildik. Bunlardan ilki, Abdülhay Celvetî'nin (v. 1705) Hüdâyî'ye âit *İsteyen yârin hâk ider vârın* matla' beyitli ilâhînin şerhidir.[14] Ancak bu şerhe ulaşamadık. Diğeri, müellifi meçhul olan *Şerh-i Manzûme-i Azîz Mahmûd Efendi* ki,[15] Hz. Hüdâyî'nin *Necâtü'l-garîk* isimli manzûm eserinden yirmi beytin şerhini içermektedir.[16] Üçüncüsü

[10] Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, 1294, I, 264, 397, 407, 427, 466, II, 168. Yukarıda sözünü ettiğimiz anlayışa bir örnek teşkil edecek çalışma, Halvetî şâir sûfîleri hakkında yapılmıştır. Bk.: Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf,* A. Ü. Sosyal Bilimler Ens. 2003, (Basılmamış Doktora Tezi).

[11] Bursevî, *Ferahu'r-rûh*, I, 403. Bursevî'nin bu değerlendirmesinde, şeyhi Osman Atpazârî'nin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Atpazârî kendisine "Üftâde'nin Mahmûd'u gibi sen de nazımda bizim Mahmûd'umuzsun. O halde nazmet, öv, yaz ama kelimenin şehvetinden kaçın" demiştir. Bk.: İsmâil Hakkı Bursevî, *Temâmü'l-feyz fi bâbi'r-ricâl*, tah.: Ramazan Muslu, Ali Namlı, Dımaşk: Dâru Nînevâ, 2011, II, 19.

[12] Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât: Tıpkıbasım ve Çevrimyazı*, haz.: Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., 2005, s. 11.

[13] Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2006, III, 4.

[14] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I, 126.

[15] Ceylan, *Böyle Buyurdu Sufi*, s. 134-149.

[16] Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk*, s. 55-56 (M. Gülşen Efendi, *Külliyât-ı Hüdâyî* içinde, s. 85-129). Hüdâyî'nin nutuklarına yapılan şerh çalışmaları günümüzde de devâm etmektedir. Bk.: Mehmet Temizkan, "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin "Aşk" redifli şiirinin tahlili", *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 20-22 Mayıs 2005*, 2006, I, 383-392;

ise, çalışmamızın konusunu teşkîl eden, Yâkûb Afvî Efendi'nin *Lem'a-i Nûrâniy-ye* isimli eseridir. Afvî Efendi, *Ezelden aşk ile biz yâne geldik / Muhabbet şem'ine pervâne geldik* matla'lı yedi beyitlik ilâhînin beş beyitini vahdet-i vücûd açısından şerhetmiştir. Afvî Efendi'nin Celvetiyye'ye mensup olması şerhin önemini arttırmaktadır.

Yâkûb Afvî ve eserleri hakkında Ahmed Taşyürek yüksek lisans çalışması yapmıştır. Ramazan Muslu da *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf* isimli doktora tezinde, XVIII. asırda yaşamış, Celvetiyye'nin Selâmiyye kolu şeyhleri arasında, kendisinden ve eserlerinden bahsetmiştir. Şerh'in incelemesine geçmeden önce, bir Hüdâyî şârihi olan Afvî Efendi'nin biyografisine ve özellikle de eserlerine çalışmamızda yer ayırdık. Bu konuda bahsettiğimiz araştırmalardan istifâde ile yeni ulaştığımız bilgileri de incelememize dahil ettik.

I. Yâkûb Afvî Efendi ve Eserleri

Celvetîliğin Selâmiyye kolu mensuplarından ve Hüdâyî Âsitânesi post-nişînlerinden Yâkûb Afvî Efendi, 1089 (1678)'de İstanbul Topkapı'da doğmuştur. Babası, Selâmiyye şubesinin kendisine nispet edildiği Selâmî Ali Efendi'nin (v. 1103/1691) halîfelerinden Şeyh Mustafa Fenâyî Efendi'dir.[17] Mustafa Efendi, yirminci bölükten odabaşılıktan[18] çıktığı için, "odabaşı şeyhi" olarak tanınmıştır. Beşiktaş'ta ikamet etmiş ve Sadrazam İbrahim Paşa tarafından yeniçeriler için yaptırılan Fatih'teki Orta Câmii'nde (Ahmediye Câmii)[19] Cumâ vaizliği görevini ifâ etmiştir. Mustafa Fenâyî Efendi, 1115 (1703-4) senesinde

Mehmet Demirci, "Şerh-i Na't-i Hüdâyî [Kudûmün rahmet ü zevk u safâdır yâ Resulallah]", *a.g.e.*, I, 371-376; Hikmet Atik, "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin bir Na'tının şerhi", *a.g.e.*, I, s. 377-382; Osman Türer, "Azîz Mahmud Hüdâyî'nin bir şiirinin varlık ve insan felsefesi açısından tahlili", *a.g.e.*, I, 211-221.

17 Ramazan Muslu, *Osmanlı Döneminde Tasavvuf (18. yüzyıl)*, İstanbul: İnsan Yay., 2003, s. 476.

18 Odabaşı, yeniçeri ocağı zâbitlerinden birine verilen isimdir. Hiyerarşide yayabaşı ile bölükbaşıdan sonra gelir ve bölüğünün inzibatıyla yakından ilgilidir. Alaylarda tazim resmini yerine getiren odabaşıların hususi kıyafetleri vardır. Bk.: M. Zeki Pakalın, "Odabaşı", *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2004, II, 716.

19 Tuğba Erzincan, "Orta Câmii", *DİA*, XXXIII, 399.

vefât etmiş ve Üsküdar'da yaptırdığı bir câminin hazîresine defnedilmiştir.[20] Nakşî şeyhi Neccârzâde Mustafa Rıza Efendi (v. 1159/1746) bilinen halîfelerindendir; on yedi yaşlarında iken, Sinanpaşa medresesine devâm ettiği sıralarda Yâkûb Afvî'nin yol göstermesiyle, kendisine intisap etmiş ve Celvetî tarîkı hilâfetini almıştır.[21]

Yâkûb Afvî Efendi, eserlerinden de anlaşılacağı üzere, fıkıh, hadis özellikle de tefsîr gibi dînî ilimlere vâkıf bir sûfidir. İlmî tahsilini babasından ve döneminin âlimlerinden tamamlamıştır. Celvetîliğe Selâmî Ali Efendi'nin halîfesi, Hüdâyî Âsitânesi postnişînlerinden Seyyid Osman Efendi[22] eliyle intisap etmiş, hilâfetini de ondan almıştır. Tabipzâde Mehmed Şükrü, onun tarîkat silsilesinin babası vâsıtasıyla Hüdâyî'ye ulaştığı görüşündedir. Ona göre tarîkat silsilesi şöyledir: Azîz Hüdâyî, Muk'ad Ahmed Efendi, Zâkirzâde Şeyh Abdullah, Selâmî Ali Efendi, Odabaşı Şeyh Mustafa Fenâyî, zâviyedâr-ı Hüdâyî Afvî Efendi.[23]

Bu silsile diğer kaynaklardaki bilgiler[24] ve Afvî Efendi'nin beyânları ile çelişmektedir. Ancak mevcut bilgileri birleştirirsek, Afvî Efendi'nin ilk olarak babasına bîat ile seyr ü sülûke başladığını ve babasının vefâtı ile Seyyid Osman Efendi'ye intisap ettiğini de düşünebiliriz.

---

20 Hüseyin Ayvansarâyî, Ali Sâtı' Efendi, Süleyman Besim Efendi, *Hadîkatü'l-cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimârî Yapılar)*, haz.: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yay., 2001, s. 610; Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitli Metin)*, haz.: Ramazan Ekinci, ed.: Adem Ceyhan, İstanbul: Buhara Yay., 2013, s. 130; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, III, 43. H. Vassâf, Mustafa Fenâyî Efendi'nin vefât tarihini, Mehmed Gülşen Efendi'nin 1123 (1711) olarak kaydettiğini de bildirmektedir.

21 Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 494; a.g.m., *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, s. 124; Vassâf, *Sefîne*, II, 163.

22 Seyyid Osman Efendi hakkında bk.: Muslu, *Osmanlı Döneminde Tasavvuf*, s. 476.

23 Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 610; a.g.m., *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, s. 136; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 201; Mehmed Şükrü Efendi, *Silsilenâme-i Sâdât-ı Sûfiyye*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi 1098, vr. 14ᵇ.

24 Afvî'nin Osman Efendi'ye ulaşan silsilesi hakkında bk.: Ahmet Taşyürek, *Yâkûb Afvî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ondokuz Mayıs Ü. Sosyal Bilimler Ens. 2003, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 19-20.

Şeyhine damat olduğu için "damat" lakabıyla da tanınan Afvî Efendi, kürsü vaazlarında Seyyid Osman Efendi'ye vekâlet etmiştir.[25] 1131 (1719) senesinde yine şeyhi tarafından Hüdâyî Tekkesi'nde vaaz etmekle görevlendirilmiştir.[26] Hüdâyî Âsitânesi postnişînliğine tâyini ise, şeyhinin vefâtından bir hafta önce, 1140 (1728) yılı Ramazan ayında gerçekleşmiştir. *Hediyyetü's-sâlikîn* isimli eserinin sonunda, şeyh olarak atanmasına işâret eden bazı vâkıalarını kaydetmiştir.[27] Bilindiği üzere, Hz. Hüdâyî ve onu tâkîben Ehl-i Cennet Mehmed Efendi (1075/1664), Mustafa Devâtî (1070/1659) ve Bursevî gibi Celvetî şeyhleri, mazhar oldukları tecellîleri ve vâkıalarını kaleme alan eserler yazmışlardır. Seleflerinin vâkıa nakletmek geleneğine, Afvî Efendi iki vâkıasını kaydetmek suretiyle dâhil olmuştur. Muhtevâ açısından onun vâkıaları, tekke hizmet hiyerarşisinde en üst makāmın sahibi olan "şeyh"in tâyin keyfiyetini aydınlatmak bakımından mühimdir. Zira satırlara çok fazla kaydedilmemiş ya da ulaşılması kolay olmayan bu türden bilgiler, "mânevî tevârüs", "tarîkat pîri" ve "silsile" gibi tasavvuf ve tarîkat kavramlarının hakîkatine ışık tutmaktadır.

---

25 Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 610; a.g.m., *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, s. 136; Muslu, *Osmanlı Döneminde Tasavvuf*, s. 476.

26 Yâkûb Afvî, *Hediyyetü'l-vu'âz*, H. Selimağa Ktp., Hüdâyî Efendi 336, vr. 1[b].

27 "Bu abd-i fakîr 1135 (1722) senesi Muharremü'l-harâmın hilâlinde vâkıamda şeyhim azîzim Osman Efendi kuddise sırruhû hazretlerinin vâsıtasıyla Azîz Hüdâyî Efendi hazretlerinin türbe-i şerîflerine varıp, Azîz-i mezbûr fakîre hitâb etti ki: 'İçerde Azîz'e var.' Hakîkat, içeri girdikte merkad-i şerîflerinin başları ucunda oturmuşlar. Bu abd-i fakîr dest-i şerîflerini bûs ettikte, kapıya nazar edip şeyhimize hitâb buyurdular: 'Senin dediğin beşden sonra olur.' Fi'l-hakîka makāmlarında meşîhate işâret olup beş sene sonra Ramazân-ı şerîfte zuhûr etti. Ve yine 1139 Zi'l-ka'desinin onbirinci (30 Haziran 1727) gecesi vâkıamızda türbe-i şerîflerine varıp kendiler ile vâfir kelimâttan sonra buyurdular: 'Sen benim zâviyeme şeyh olursun.' 1140 senesi Ramazân-ı şerîfinde zuhûr edip tefsîr-i şerîf mütâlaa ederken 'Şu halde, kendisine güzel bir vaadde bulunduğumuz -ki ona kavuşacaktır…' (Kasas, 28/61) nazm-ı celîli mülâhaza olunurken, şeyhimizin bu abd-i fakîri seccâdelerine iclâs etmeleri haberi gelip eizze-i kirâmın merâtib-i âliyelerinden âsâr nümâyân ve müekked olmuşdur." Yâkûb Afvî, *Hediyyetü's-sâlikîn*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi 375, 16[b]-17[b]. Ayrıca Seyyid Osman Efendi henüz hayatta iken, Yâkûb Afvî'yi Âsitâne'ye şeyh tâyin ettiğine dâir resmî belge için bk.: Necdet Yılmaz, "Bir Arşiv Vesîkası Işığında Hüdâyî Âsitânesi'ne Şeyh Tayini", *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2005, II, 97.

Hüdâyî Âsitânesi'nin onbeşinci postnişîni olan Yâkûb Afvî,[28] Üsküdar'daki Yeni Vâlide Sultan ve Şehzâde câmilerinde "kürsi şeyhliği" yapmıştır.[29] 15 Ramazan 1149 (17 Ocak 1737) senesinde irtihâl eden Afvî, vasiyeti üzerine annesinin yanına[30]; Karaca Ahmed Türbesi'nden İnadiye'ye inen Gündoğumu caddesi üzerinde, sol tarafta 9. adada yer alan kabrine defnedilmiştir. Bugün mevcut olduğunu tespit ettiğimiz 15661 numaralı kabir şâhidesinde şunlar yazmaktadır:

Celvetî Mahmud Efendi'ye halîfe idi bu
Lezzet-i dünyâda kat'â eylemezdi ârzû
Giceler kāim, günü savm üzre geçdi nice yıl
Hak budur kim râh-ı takvâda iderdi cüst ü cû
Mürg-i rûhu Cennet-i firdevs içinde ola şâd
Sebz-i bâğ-ı gülşen-i Adn ide dâim sû-be-sû
Bir elif kāmet gidüb fevtinde târîhin didi
Kutb-i Hak Ya'kûb Efendi bezm [?] itdi Hakk'a Hû/ sene 1149 fî Ramazan 15[31]

Selâmî Ali Efendi Tekkesi'nin şeyhlerinden olan Ahmed Efendi (v. 1196/1782) ile Osmâniye vâizi Şeyh Hüseyin Üsküdârî, Afvî'nin iki oğlu aynı zamanda halîfelerindendir.[32]

Yâkûb Afvî'nin biyografisinde üzerinde durulması gereken konulardan biri de, aynı tarîka mensup ve muâsırı olduğu ve eserlerinden de istifâde ettiği

---

28 Mehmed Şükrü, *Silsilenâme*, 15[a].

29 Babanzâde Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmai'l-müellifîn ve âsârü'l-musannafîn*, trc.: Kilisli Rifat Bilge, tsh.: İbnü'l-Emin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, II, 547; Vassâf, *Sefîne*, III, 43-44; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 201.

30 Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cevâmi*, s. 610; a.g.m., *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, s. 136; Vassâf, *Sefîne*, III, 44; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 201; Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., 2001, I, 101. H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi koleksiyonu 392 nolu mecmûanın ilk varağına, Seyyid Muhammed Masûm Lâlizâde, Afvî Efendi'nin vefâtını 19 Ramazan 1149 (17 Ocak 1737) Perşembe gecesi olarak yazmıştır.

31 Bk.: Ek-1.

32 Mehmed Şükrü, *Silsilenâme*, 14[b]; Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, I, 101.

Bursevî ile irtibâtıdır. Sakıp Yıldız, Afvî'yi Bursevî'nin halîfesi veya öğrencisi olarak kabul etmekte ve aralarındaki münâsebetin Bursevî, Üsküp'e tayin edildiğinde başladığını söylemektedir.[33] Ali Namlı ise bu bilgiyi isabetli bulmaz. Zira Bursevî bir vâridini şerhederken, o sırada Hüdâyî Âsitânesi postnişîni olan zâtı "câhil ve mechûl" olarak nitelemiştir. Namlı'ya göre, ismini zikretmemiş olsa da Bursevî'nin kasdı, Afvî'nin şeyhi Osman Efendi'dir. Bu sebeple Afvî ve Bursevî arasında bir münâsebet söz konusu değildir. Bursevî'nin Rumeli seyahati ve daha sonraki zamanlarında kendisine refakat eden Üsküplü zâtın isminin Yâkûb Dede oluşu, Y. Sakıp'ı yanıltmıştır. Yâkûb Afvî ile Yâkûb Dede karıştırılmıştır.[34] Ancak Bursevî'nin 1132-1135 (1720-1723) yılları arasında Üsküdar'da Hüdâyî Âsitânesi'ne çok yakın bir muhitte ikameti ve Afvî'nin onun eserlerinden bahisle ismini zikretmesi, en azından hoca-talebe düzeyinde bir yakınlıklarının olduğunu düşündürmektedir.

Yâkûb Afvî şiirlerinde "Afvî", nesirlerinde "Münzevî" mahlasını kullanmıştır.[35] Dînî ilimlerde müktesebâtını ortaya koyan eserler vermiştir. Eserlerinin çoğunu Arapça kaleme almıştır. Kendisine has bir telîf tarzı olan Afvî Efendi, en çok istifâde ettiği kaynakları, eserlerinin başında ya da sonunda mutlaka zikretmiş; metin içinde de iktibâslarının kaynağını ve müellifini belirtmeye özen göstermiştir. Bu husus dönemin ilim ve tedrîs seviyesini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Kaynaklarda ismi geçen eserleri şunlardır:

1. *Şiirleri*: Afvî'nin *Dîvânçe* teşkîl edecek kadar ilâhîleri olduğunu söyleyen Bursalı Mehmed Tâhir, bir ilâhîsinin matla' beytini kaydetmiştir:

---

33 H. Kamil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî/Hayatı, Eserleri, Tarîkatı*, İstanbul: Erkam Yay., 2007, s. 273; Ali Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî/Hayatı, Eserleri ve Tarîkat Anlayışı*, İstanbul: İnsan Yay., 2001, s. 230.

34 Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 230; Muslu, *Osmanlı Döneminde Tasavvuf*, s. 477; Taşyürek, *Yâkûb Afvî*, s. 15. Namlı, Sakıp Yıldız'ın tespitleri hakkında onun, *Exégè Turc Isma'il Haqqı Burasawı, Sa Vie, Ses Oeuvres et La Méthode dans son Tafsir Rûh al-Bayân* isimli yayınlanmamış doktora tezinin 150-151. sayfalarını referans göstermiştir. Bk.: Namlı, *İsmâil Hakkı Bursevî*, s. 241.

35 Bu iki mahlasının dışında "Uzvî" ve "Gafûrî" mahlaslarını da ona nispet eden kaynaklar olmuştur. Bk.: Taşyürek, *Yâkûb Afvî*, s. 10.

N'ider âşık hayâlâtı cemâlindir münâcâtı
N'ider ma'şûk münâcâtı tecellî eyle yâ Allah[36]

Mecmûa-i Tevârih'inde güftesi olmadığını belirten Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât*'ında ise bunun aksine güftelerine örnek olarak aşağıdaki beyitleri vermiştir:

Açılaldan ravza-i dil ol gül-i handân ile
Şevke geldi bülbül-i cân nağme-i sûzân ile
Bu vücûdum zenb ile bîgâne sanma Afviyâ
Âşinâdır [tâ] ezelden Hazret-i Rahmân ile[37]

Zen-i dünyâya aldanma bu bir mekkâr-ı a'zamdur
Güler yüz gösterür ammâ sürûrı gamla tev'emdir[38]

Yâkûb Afvî'nin Türkçe bir *Dîvân*'ı olduğu söylenmekle birlikte[39] araştırmalarımız neticesinde adına kayıtlı bir *Dîvân* ya da *Dîvânçe*'ye ulaşamadık. Ancak yukarıda zikrettiğimiz nutukların dışında bazı yazma mecmûaların içinde şiirlerinin olduğunu tespit ettik. Bunlardan biri

Tâc-ı sırr-ı enbiyâ salli ve sellim aleyh
Pîşrev-i evliyâ salli ve sellim aleyh

beyti ile başlayan uzun bir *Na't-ı*[40] *Pâk-i Muhammed Mustafâ (aleyhi efdalü's-salavât)* olup

Afvî-i bîçâreyem salli ve sellim aleyh
Vâlih ü âvâreyem salli ve sellim aleyh

---

36 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 202; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547.
37 Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih*, haz.: Fahri Çetin Derin, Vahid Çabuk, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985, s. 239; a.g.m., *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, s. 136; Vassâf, *Sefîne*, III, 44.
38 Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, s. 130.
39 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547. Fındıklılı İsmet Efendi (v. 1904), Afvî'nin şiirlerinin 1309/1891 yılına kadar Hüdâyî Âsitânesi'nde bir çekmecede muhafaza edildiğini söylemektedir. Bk. Taşyürek, *Yâkûb Afvî*, s. 16.
40 Muslu, *Osmanlı Döneminde Tasavvuf*, s. 477.

N'olsun kelâma hitâm salli ve sellim aleyh
Ana salât ü selâm salli ve sellim aleyh

beyitleriyle bitmektedir.[41]

Yine bir mecmûada rastladığımız, *Güfte-i Şeyh Yâkûb zâviyedâr-ı Hz. Hüdâyî* başlıklı nutkun ilk beyti şöyledir:

İş bu âlemdir merâyâ kıl nazar im'ânla
Yine sensin görünen her zerrede iz'ânla[42]

Hû redifli gazel ilâhîsi ise,

Afviyâ sakla bu sırrı ger irerse destine
Vâkıf-ı esrâr olanlar eylemez izhâr-ı Hû[43]

beytiyle sona ermektedir.

2. *Hediyyetü'l-vu'âz fî nehci'l-itti'âz*[44]: Yâkûb Afvî bu eserini güvenilir tefsîrlerden ve meşhur hadis kitaplarından faydalanarak, 1719 yılında şeyhi tarafından Hüdâyî Tekkesi'nde vaaz etmekle görevlendirildiği zamanlarda kaleme almıştır. Eserini meclisler halinde tertip ederek özellikle belirli vakitlerde vaaz edecek kişiler için hediye olarak yazmıştır.[45]

Hediyyetü'l-vu'âz'ın müellif nüshası H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi koleksiyonu 336 numarada kayıtlı olup başka bir tam nüshasını tespit edemedik.[46] Meclislerin muhtevâsı genel olarak Hz. Peygamber ve mübârek aylar, günler ve gecelerdir. Bu açıdan eserin büyük bir kısmı siyer-i Nebî'dir. İlk

41 Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 2715, vr. 20^{b}-21^{b}.
42 Bk.: H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 269, vr. 24^{b}-25^{b}.
43 Bk.: H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 392, vr. 7^{a}.
44 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 202; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547.
45 Yâkûb Afvî, *Hediyyetü'l-vü'âz*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi 336, vr. 1^{a-b}.
46 Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Yâkûb Afvî adına kayıtlı bulunan *Risâle fi'l-mecâlis ve'l-mevâiz*, yukarıda bahsettiğimiz eserin sadece iki meclisinden oluşmaktadır. Bk.: Yâkûb b. Fenâî Celvetî, *Risâle fi'l-mecâlis ve'l-mevâiz*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Burdur İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu, 1040/25, vr. 165^{b}-174^{b}.

meclis ve devâmındaki üç meclis, nûr-ı Muhammedî ve âlemin o nurdan neş'et etmesi ile ilgilidir. Müteâkib bölümlerde Hz. Peygamber'in doğumundan itibâren hayatı, Kur'ân ayetlerinden hareketle anlatılmıştır. Kırk iki meclisten oluşan eserin son bahsi On Muharrem'dir.

3. *Tuhfetü'l-vu'âz fî nehci'l-ittiâz*: Diğer bir vaaz kitabıdır. Müellif nüshası H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi koleksiyonu 623 numarada kayıtlı olup tek nüshadır. Eserin temellük kaydında, Draman'daki Kefevî tekkesi şeyhi "Şeyh Vasfî" olarak meşhûr Seyyid Ali b. Şeyh Muhammed Râşîd'e (v. 1910) ait olduğu yazmaktadır. Eser 14 Ramazan 1338'de (1 Haziran 1920) tüccâr Cebbârzâde İsmail Bey tarafından Üsküdar'daki Azîz Mahmûd Hüdâyî dergâhı kütüphanesine vakfedilmiştir.

Eserin tertîbi, yazılış gâyesi ve ismi *Hediyyetü'l-vu'âz*'a benzediği için ikisinin aynı eser olduğu sanılmıştır.[47] Ancak bazı meclislerde aynı âyetler tefsîr edilmiş olmakla birlikte muhtevâ farklıdır. Esmâ-i Hüsnâ'nın sayısına denk olarak doksan dokuz meclisten oluşan eserin ilk meclisi, Bakara sûresi 21. âyeti olan "Ey insanlar! Sizi de sizden öncekileri de yaratan Rabbinize kulluk ediniz" ile başlamaktadır. Her meclis bir âyetin tefsîridir; son meclis ise, "Gizlediğinizi ve açıkladığınızı bilen Allah" âyetinin[48] tefsîridir.[49]

4. Kenzü'l-vâizîn[50]: Afvî'nin vaazlarını biraraya getirdiği üçüncü eseridir. Müellif bu eserin dîbâcesinde, Fâtiha sûresinin önemini belirterek, sûre hakkındaki mâlûmatı biraraya getirmek istediğini beyân etmiştir. Diğer vaaz

47 Muslu, *Osmanlı Döneminde Tasavvuf*, s. 477.

48 Neml 27/25.

49 Eserin içeriği hakkında daha fazla bilgi için bk.: Taşyürek, *Yâkûb Afvî*, s. 26-27.

50 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 202; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547; Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 663; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, t.y., XIII, 252.

kitaplarında olduğu gibi "fezâil ve nasâyih" kabilinden bazı bilgiler de bu eserin muhtevâsında yer almaktadır.[51]

Kenzü'l-vâizîn Üsküdar Nasûhî dergâhı postnişîni Alâaddîn Efendi (v. 1165/1752) tarafından Afvî Efendi'ye ait nüshadan istinsah edilmiş ve Nasûhî dergâhında meşîhat görevinde bulunacak zevâta yâdigar bırakılmıştır.[52]

Yakûb Afvî tür ve hatta isim olarak birbirine benzeyen bu üç eserini telîf ederken istifâde ettiği kaynakları belirtmiştir. Özellikle *Tuhfetü'l-vu'âz* ve *Hediyyetü'l-vu'âz*'ın metinleri kadar derkenârlarındaki notlar da kıymetli bilgiler içerir. Bu notlar, metin içindeki konuları detaylandırmaya yönelik olup, muhtelif kitaplardan seçilmiş alıntılardır. Her bir kitabın ismi ve müellifi açık olarak altına kaydedilmiştir. Zengin bir literatüre sahip bu eserlerde Sa'lebî, Ömer Nesefî, Fahreddîn Râzî, Kurtubî, Kadı Beyzâvî, İbn Kesîr ve Suyûtî'nin tefsirleri yanında Muhammed b. Uzeyz es-Sicistânî'nin *Nüzhetü'l-kulûb*'una atıflar bulunmaktadır. Afvî âyetlerin tefsîrinde, bahsi geçen müfessirlerin eserlerinden başka ağırlıklı olarak sûfîlerin yazdığı tefsîrlerden faydalanmıştır. Sülemî'nin *Hakāiku't-tefsîr*'i, Necmeddîn Dâye'nin *Bahru'l-hakāik*'i, Rûzbihân Baklî'nin *Arâisü'l-beyân*'ı, Molla Fenârî'nin *Fâtiha tefsîri*, Seyyid Osman Fazlî'nin *Kitâbu Lâyihâti'l-berkıyyât*'ı yanında en fazla Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-işârât*'ı ve Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*'ına mürâcaat etmiştir. Derleme eserler olmalarına rağmen müellifin, âyetlerin zâhirî ve bâtınî yorumlarını birlikte zikretmesi, telîfâtının kıymetini arttıran önemli bir hususdur.

Hakîm Tirmizî'nin *Nevâdirü'l-usûl*, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Deylemî'nin *Firdevsü'l-ahbâr*, Münzirî'nin, *Tergîb*, Sehavî'nin *Mekāsidu'l-hasene*,

[51] Yâkûb Afvî, *Kenzü'l-vâizîn,* Süleymaniye Ktp., Hz. Nasûhî Dergâhı kol., 160, vr. 1[b].

[52] *Kenzü'l-vâizîn*, vr. 1[b], 194[a]. İnternet ortamı üzerinden yaptığımız taramada eserin tespit edebildiğimiz diğer nüshaları şunlardır: Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Burdur İl Halk Kütüphanesi kol., 177/1, müs.: Mehmed b. İsmail Ispartavî, 1155/1741, 136 vr.; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp. kol., 2788/11, vr. 176b-196a. Bk.: www.yazmalar.gov.tr.

Münâvî'nin *Şerhu Câmii's-sağîr* gibi hadis eserlerine ilâveten; Kastallânî'nin *Mevâhibü'l-ledünniye*'si, İranlı vâiz ve tarihçi Cemâleddîn Atâullah Hüseynî'nin (v. 927/1521) *Ravzatü'l-ahbâb fî siyeri'n-Nebî ve'l-Âl ve'l-ashâb*'ı Afvî'nin eserlerinde öne çıkmaktadır.

Kuşeyrî'nin *Risâle*'si, Yafiî'nin *Ravzu'r-reyâhîn*'i, İbnü'l-Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'si, Şârânî'nin, *Kibrîtü'l-ahmer*'i en fazla atıf yapılan tasavvufî eserlerdendir. Gazâlî'nin *İhyâ*'sı, vaazlarıyla meşhûr sûfî İbn Ganim'in, *Hallü'r-rumûz ve mefâtîhu'l-künûz*'u, Muhammed el-Kudâî'nin (v. 454/1062) vaaz, nasîhat ve zikir kitabı olan *Dekāiku'l-ahbâr*'ı,[53] İbn Melek'in oğlu Muhammed'in üç aylar, bayramlar, Âşûrâ ve Cuma gününün faziletine dair *Zuhrü'l-âbidîn*'i,[54] Semerkandî'nin *Tenbîhü'l-gâfilîn*'i, Yâkûb b. Seyyid Ali'nin *Şerhu Şir'ati'l-İslâm* ve Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin *Nefâyisü'l-mecâlis*'i müellifimizin kullandığı diğer kaynaklardan bazılarıdır.

5. el-Vesîletü'l-uzmâ ilâ Hazreti'n-Nebiyyi'l-Müctebâ[55]: Hz. Peygamber'e salavât getirmenin fazîleti ve bu konuya dâir inceliklerin anlatıldığı bir risâledir. Yâkûb Afvî, yazımını 11 Şevval 1147 (6 Mart 1735)'de tamamlamıştır. Ferağ kaydındaki bilgilere göre, müstensihi, Hasan Efendizâde Mehmed Azîz Efendi ve istinsah tarihi de 29 Zilkāde 1148'dir (11 Nisan 1736).[56]

Altı bâbdan oluşan eserin ilk bâbında salât ü selâm ile ilgili hadîs-i şerîflerin manâsı ve şerhi beyân edilmiştir. Hadisler alfabetik olarak sıralanmıştır. İkinci bâbın konusu, Hz. Peygamber'e salavât getirmenin faydalarıdır ki müellif, bu faydaların pek fazla olduğunu söyleyerek başlıcalarını sıralamıştır.

---

53 Ali Yardım, "Kudâî", *DİA,* XXVI, 309.

54 Mustafa Baktır, "İbn Melek", *DİA,* XX, 176.

55 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* I, 202; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547; Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 663.

56 Yâkûb Afvî, *el-Vesîletü'l-uzmâ ilâ Hazreti'n-Nebiyyi'l-Müctebâ*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 392/2, vr. 45^{b}. Eserin diğer yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, 746; Esad Efendi, 1798.

Üçüncü bâbda, belirli zaman ve husûsî durumlarda salavât-ı şerîfenin önemine dâir rivâyetleri derlemiştir. Dördüncü bâb, salavât-ı şerîfe getirmenin fazîletine dâir bazı hikâyeleri içermektedir. Yine salavât ile ilgili bazı konular beşinci bâbdadır. Altıncı ve son bâbın konusu Hz. Peygamber'in mûcizeleridir.

Sahaflar şeyhi olarak tanınan Seyyid Ahmed b. Abdullah, Afvî Efendi'nin bu eserini tercüme etmiştir.[57]

6. Hulâsatü'l-beyân fî mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân[58]: İmâm-ı A'zam hakkındaki bu risâlesinin yazımı, 2 Cemâziye'l-evvel 1148'de (20 Eylül 1735) bitmiştir.

Dili Arapça olan eserin tespit edebildiğimiz tek nüshası, H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi koleksiyonunda 392/3 envanter numarası ile kayıtlıdır. Ferâğ kaydına göre müstensih, Hasan Efendizâde Mehmed Azîz, istinsah tarihi, 17 Safer 1149'dur (27 Haziran 1736).[59]

Afvî bu risâleyi, Ebû Hanîfe ve mezhebi hakkında bilgi isteyen ihvânı için yazmıştır. *Hulâsatü'l-beyân,* iki bâb ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. İmâm Ebû Hanîfe'nin fıkıh anlayışı, mezhebi ve diğer mezheplere tercih ediliş sebebi ilk bâbın konusudur. İkinci bâb, Ebû Hanîfe'nin menkıbelerine dairdir. Hâtimede ise, müçtehidler şer'î delillerden hüküm çıkarabilmelerine göre sıralanmıştır.

7. Tefsîru sûre-i Yûsuf veya *Netîcetü't-tefâsîr*[60]: Eserin müellif nüshası, Köprülü Kütüphanesi Hacı Ahmed Paşa koleksiyonu 19/1'de *Tefsîru sûre-i Yûsuf* ismiyle kayıtlıdır. Arapça yazdığı tefsîrini Afvî Efendi, 1133 senesi Muhar-

57 Eserin tercümesinin yazma nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 285 ve 3624.

58 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* I, 202; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547; Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 434, 663; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* XIII, 252.

59 Yâkûb Afvî, *Hulâsatü'l-beyân fî mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 392/3, vr. 48^{b}.

60 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* I, 202; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547; Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 653, 663; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn,* XIII, 252.

rem'inde (Kasım 1720) tamamlamıştır. Nesih hatla yazılmış bu nüsha, görebildiğimiz kadarıyla müellifin en iyi korunmuş eserlerindendir.

Müellif, hamdele ve salveleden sonra, bazı hadis kitaplarında yer alan ve mevzû kabul edilen Übeyy b. Ka'b'dan rivâyet edilmiş; Hz. Peygamber'in "Kölelerinize Yûsuf sûresini öğretiniz" hâdisi[61] ile tefsîrine başlamıştır.[62] Bütün eserlerinde alıntı yaptıkça veya bilgi aktardıkça kaynaklarını söyleyen Afvî, tefsîrinin sonunda müstakil olarak istifâde ettiği tefsîrleri zikretmiştir ki bunlar: Zemahşerî'nin el-*Keşşâf*'ı, İmam Râzî'nin *Mefâtîhu'l-gayb*'ı, Ömer Nesefî'nin *et-Teysîr*'i, fakîh Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin *Tefsîr*'i, Kādî Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i, Ebu's-Suûd Efendi'nin *İrşâdü'l-akli's-selîm*'i, Ebû Hayyân el-Endülüsî'nin *Bahru'l-muhît*'i, Begavî'nin *Meâlimü't-tenzîl*'i, Ali b. Muhammed el-Hâzin'in *Lübâbü't-te'vîl*'i, Şeyhülislâm Sa'dî Çelebi'nin *Hâşiye alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*'si, İmâm Mâturidî'nin *Tefsîr*'i ve Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-işârât*'ıdır. Bu tefsîr kitapları yanında güvenilir mev'iza kitaplarından faydalandığını ayrıca belirtmiştir.[63]

Eser Osmanlı toplumunda çok rağbet görmüş olmalı ki *Neticetü't-tefâsîr fî sûreti Yûsuf* adıyla 1266,[64] 1279[65] ve 19 Rebîulevvel 1318[66] yıllarında basımı yapılmıştır.

8. el-Mefâtîh ale'l-Mesâbîh[67]: Bu eser, pek çok İslâm âlimi tarafından şerhedilen ve tâlik yazılan Ferrâ Begavî'nin (v. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne* isimli hadis kitabına yazdığı şerhtir. Eserin dili Arapça'dır. Süleymaniye Kütüphanesi Cârullah koleksiyonu 357 numarada kayıtlı olan müellif nüshası, kitabın sadece

61 Bk.: Bekir Topaloğlu, "Yûsuf Sûresi", *DİA,* XLIV, 30.

62 Yâkûb Afvî, *Tefsîru sûre-i Yûsuf,* Köprülü Ktp., Hacı Ahmed Paşa, 19/1, vr. 1[b].

63 *Tefsîru sûre-i Yûsuf,* vr. 132[a]. Eserin muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi için bk.: Taşyürek, *Yâkûb Afvî,* s. 38-41.

64 Matbaa-i Âmire'de Muhammed Recâî tarafından bastırılmıştır.

65 Matbaa-i Âmire'de Umûm Meârif nâzırı olan Seyyid Ahmed Kemal Efendi tarafından bastırılmıştır.

66 Arif Efendi Matbaası'nda Hakkaklar çarşısında Sahaf Lofçalı Hafız Ali tarafından bastırılmıştır.

67 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* I, s. 202; Brockelmann, *GAL Suppl*, I, 621, II, 663.

ikinci cildidir. Afvî, birinci cildini İbn Melekzâde Muhammed b. İzzeddîn'in *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*'nin hâmişine yazdığını ve meşguliyetinin ziyâdeliğinden dolayı temize çekemediğini kaydetmiştir.[68] Bahsi geçen şerhten istifâde eden Yâkûb Efendi, eserini dokuz ay gibi bir zaman içinde yazdığını ve Şâban 1135 (Haziran 1723) tarihinde bitirdiğini söylemektedir.[69] Yazma eserin sonundaki bilgiler, şerhin devâm ettiğini göstermektedir.

9. *Hediyyetü's-sâlikîn*[70]: Celvetî tarîkat âdâb ve erkânı ile ilgili bu risâle[71] Türkçe kaleme alınmıştır. Afvî Efendi risâleyi telîf ederken Azîz Hüdâyî'nin *Tarîkatnâme*'si ile Selâmî Ali Efendi'nin bu konudaki eserinden büyük ölçüde faydalanmıştır. *Hediyyetü's-sâlikîn*, Mehmed Gülşen Efendi tarafından 1331/1913 yılında Bahriye Matbaası'nda bastırılmıştır. Risâlenin günümüz harfleri ile basımı da yapılmıştır.[72]

10. *İlhâkāt ale't-Tecelliyât:*[73] Hüdâyî'nin *Tecelliyât* isimli eserinin girişine yaptığı ilâvelerden oluşan bir risâledir. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, bu eserin

---

68 Yâkûb Afvî, *el-Mefâtîh ale'l-mesâbîh,* Süleymaniye Ktp., Cârullah 357, 1[a].

69 *el-Mefâtih ale'l-mesâbîh,* vr. 306[a].

70 Vassâf, *Sefîne,* III, 44; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* I, 202; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547; Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 663.

71 Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi 1924 numarada kayıtlı olan nüshasının ferağ kaydında risâlenin, 13 Cemâziye'l-âhir 1142'de (3 Ocak 1730) tamamlandığı yazmaktadır. Bu sebeple en eski nüshası bu olmalıdır. Diğer nüshaları: Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, 2715; H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 375.

72 H. Mahmut Yücer, bir sempozyum bildirisinde *Hediyyetü's-sâlikîn*'i tanıtmış ve bu bildiri daha sonra risâle metninin neşri ile birlikte basılmıştır. Yücer bu neşirde, risâlenin matbû nüshasını esas almış olmalıdır. Zîrâ Afvî Efendi'nin Halvetiyye ve Celvetiyye tarîkatlarını mukayese bağlamında öne sürdüğü bazı görüşler (*Hediyyetü's-sâlikîn,* vr. 4[b]), 1913 yılında Arap harfleriyle yapılan matbû basımda yer almamaktadır. Yücer'in neşrettiği metinde de, Şeyh Afvî'nin bahsi geçen konu hakkındaki cümleleri bulunmamaktadır.
Ayrıca Metin Koca Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak bu risâleyle ilgili bir yüksek lisans tez çalışmasına başlamış; ancak bu tez tamamlanmamıştır. (Bk.: H. Mahmut Yücer, "Şeyh Yâkûb Afvî Efendi ve Mehmed Şehâbeddîn Efendi'ye Göre Celvetî Erkânı", *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri,* 20-22 Mayıs 2005, II, 279-310; M. Tatcı, M. C. Öztürk, T. Butuçi, *Üsküdarlı Selâmî Ali Efendi/ Hayatı, Tarîkat-nâmesi ve Vakfiyyesi*, haz.: İstanbul: Kaknüs Yay. 2006, s. 97-120.

73 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* I, 202; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547; Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 663.

bir nüshasının Hüdâyî Âsitânesi kütüphanesinde olduğunu söylemekle[74] birlikte Selimağa Kütüphanesi Hüdâî koleksiyonuna ait katalog kayıtlarında bu eser görünmemektedir.

Bu saydıklarımızın dışında Bağdatlı İsmâil Paşa, Afvî Efendi'ye ait *Hediyyetü'l-ihvân*, *Hediyyetü's-süllâk* ve *Tarîkatnâme fî âdâbi'l-Celvetiyye* isimlerinde üç eserden daha söz etmektedir.[75] Ancak bu eserler, *Hediyyetüs's-sâlikîn*'in farklı isimleri olabilir. Çünkü kütüphane katalog taramasında hiçbirine tesâdüf edilememiştir.

II. *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye*'nin Nüshaları

Yâkûb Afvî *Lem'a-i Nûrâniyye*'yi vefâtından yaklaşık beş sene önce 25 Cemâziyelevvel 1144 (25 Kasım 1731) senesinde tamamlamıştır.[76] Müellifin diğer eserlerine kıyasla, *Netîcetü't-tefâsîr*'inden sonra en fazla rağbet gören eseri *Lem'a-i Nûrâniyye* olmalıdır. Zira beş adet yazma nüshası mevcuttur. Müellif nüshasına ulaşamamakla beraber, müstensihlerin ferağ kayıtlarına istinâden iki veya üç nüshanın, Afvî Efendi'ye ait nüshadan kopya edildiğini söyleyebiliriz. Risâlenin tespit ettiğimiz yazma nüshaları şunlardır:

1. Koyunoğlu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonu, 11183, vr. 1^{a}-8^{b}. Müstensih, Mehmed Azîz Hasan Efendizâde, istinsah tarihi, 27 Zilhicce 1148 (9 Mayıs 1736).

2. H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi koleksiyonu 392, 1^{a}-6^{b}. Müstensih, Mehmed Azîz Hasan Efendizâde, istinsah tarihi, 11 Rebîu'l-âhir 1149 (19 Ağustos 1736). Ferağ kaydındaki bilgilere göre müstensih Mehmed Azîz Efendi, eski Galata kadılarındandır.

---

74 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri,* I, 202.

75 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547.

76 Yâkûb Afvî, *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-ı Hüdâiyye,* Koyunoğlu Ktp., Türkçe Yazmaları kol. 11183, vr. 8^{b}.

3. H. Selimağa Kütüphanesi Hüdâî Efendi koleksiyonu 269/3, vr. 6ᵇ-24ᵇ. İstinsah tarihi, 9 Safer 1182'dir (25 Haziran 1768). Müstensihi belli değildir.

4. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu 2919, vr. 4ᵃ-9ᵃ. İstinsah tarihi 1236'dır (1820). Müstensihi belli değildir.

Bu nüsha Mehmed Azîz Efendi'nin veya Afvî Efendi'nin nüshasından istinsah edilmiştir. Çünkü müstensih kendi ferağ kaydından önce müellifin ferağ kaydını da yazmıştır.

5. Süleymaniye Kütüphanesi Arslan Kaynardağ koleksiyonu 110/1, vr. 1ᵇ-18ᵇ.

III. *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye'*nin Muhtevâsı

Yâkûb Afvî, *Lem'a-i Nûrâniyye fî Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye*[77] (Hüdâyî'nin sözlerindeki nûrânî parlaklık) ismini verdiği risâlesinde Hz. Hüdâyî'nin aşağıdaki gazel-ilâhîsini şerhetmiştir:

Ezelden aşk ile biz yâne geldik
Muhabbet şem'ine pervâne geldik

Tenezzül eyleyüb vahdet ilinden
Bu kesret âlemin seyrâne geldik

Geçüb fermân ile bunca avâlim
Gezerken âlem-i insâna geldik

Fenâ buldu vücûd-ı fânî mutlak
Bırakdık katreyi ummâna geldik

[77] Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 202; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, II, 547; Brockelmann, *GAL Suppl*, II, 663. Tasavvufî şiir şerhleri üzerine çalışmalar yapan Ömür Ceylan, Afvî Efendi'nin şerhinden bahsetmiş ancak ulaşamadığını belirtmiştir. Bk.: Ceylan, *Böyle Buyurdu Sufi*, s. 128.

Geçüb âhir bu kesret âleminden
Hüdâyî halvet-i Sultân'a geldik

Hüdâyî'nin *Dîvân*'ındaki tertîbe göre sondan önceki şu iki beyti şerhetmemiştir:

Nemiz ola Hudâyâ sana lâyık
Hemân bir lutf ile ihsâna geldik

Umarız irevüz bâkî huzûra
Civâr-ı Hazret-i Rahmân'a geldik[78]

Şeyh Afvî, şerhe başlamadan önce, bazı şârihlerin yaptığı gibi eserin telîf sebebi ve şiirin ana muhtevâsı hakkında açıklamada bulunur ki bu beyân aslında şerhin özetidir. Ona göre Hz. Hüdâyî, bu nutukta mebde ve meâdı yânî varlığın Hak'tan varlık sahasına gelişini ve tekrar aslına dönüşünü anlatmıştır. Herkesin kavrayamayacağı ince mânâlar ve sırlar içerdiğinden dolayı onu şerhetmek ihtiyacı duymuş, müntesiplerine bir hediye olarak risâleyi kaleme almıştır.[79]

Hem Celvetî olması hem de pek çok şiir şerhettiğinden dolayı şerh usûlü konusunda Afvî'yi mukayese edebileceğimiz en önemli isim Bursevî'dir. Yukarıda bahsettiğimiz hususta onun Bursevî'den farklı bir yöntem izlediği anlaşılmaktadır. Zira Yûnus'un bazı nutukları ile Hacı Bayram Velî ve Hayretî Celvetî'nin şiirlerine yazdığı şerhlerde Bursevî, doğrudan beyitlerin şerhine başlar, telîf sebebi ve şiirin içerdiği genel mânâ hakkında bir bilgi vermez. Ancak Afvî'nin bu yöntemde tek örnek olmadığını da biliyoruz. Meselâ, Üftâde'nin *Yine dûş oldu gönül yârin cemâl-i şem'ine* mısraı ile başlayan yedi be-

[78] Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, s. 127. Hüdâyî'nin bu nutku Dügah makāmında bestelenmiştir. Bk.: Mehmed Gülşen Efendi; *Külliyât-ı Hazreti Hüdâyî kuddise sırruhu*, İstanbul: Matbaa-i Bahriye, 1338/1340, s. 89.

[79] *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 1[b].

yitlik gazelini şerheden Melâmî şeyhi Selânikli Ali Urfî (v. 1887), şerhe başlamadan önce Üftâde'nin şiirlerinin, yedi esmâ ve mertebelerini içerdiğini söyler. Bu onun seyr ü sülûkünü ikmâl ettikten sonra şiir söylediği anlamına da gelir. Ve Urfî beyitleri, yedi nefis mertebesi ve bunlara tekabül eden esmâ yönünden şerhetmiştir. Yûnus Emre'nin, *Çıkdım erik dalına anda yidim üzümi* mısraıyla başlayan şathiyyesini şerheden İbrahim Hâs'a göre (v. 1761), bu nutuk Yûnus'un seyr ü sülûkünü anlatmaktadır.[80]

Afvî Efendi'nin şerhe başlamadan önceki girizgâh cümleleri, sûfî şiirinin muhataplarına ve şerhedenin gayesine dâir de nisbî bir malumat içerir. O maksadını sâde bir dille, iddiâsız ifâde etmiştir. Hacı Bayrâm Velî'nin *Çalabım bir şâr yaratmış iki cihân âresinde* mısraıyla başlayan ilâhîsini şerheden Abdülhay Celvetî, garip bir lisânla söylenen bu nutkun insanlar arasında meşhûr olduğunu ifâde eder. Anlaşılabilmesi için şerhedilmelidir. Bu konudaki teşebbüsünde mütevâzi bir yaklaşım sergileyen Abdülhay Efendi, şiiriyet bakımından yüksek mânâlar içeren bu nutku gönlüne gelen tecellîler nispetinde yorumladığını belirtir. Üftâde'nin yukarıda bahsettiğimiz şiirinin şârihi Ali Urfî'ye göre, muhakkik sûfîler, yeni seyr ü sülûke başlamış mürîdler vird ve zikirlerinden manevî haz alıp coşkunluk kazansınlar diye nutuk söylemişlerdir. Dolayısıyla onların şiirlerinin ve yazılan şerhin muhatabı sâliklerdir.[81]

Şârih Afvî tasavvufî bilgi ve tecrübesini girişte belirttiği ana muhtevâyı derinleştirmek üzere kullanmıştır. Üç fasıl ve bir sonuç bölümünden ibâret olan *Lem'a-i Nûrâniyye*'nin birinci ve ikinci bölümlerinde Şârih, şerhe hazırlık kapsamında zihnî bir arka plan hazırlamıştır. Âlemin yaratılış sebebi, varlığın ya-

[80] Ali Urfî Selânikî, *Şerh-i Nutk-i Üftâde*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 658, vr. 5[b]; İbrahim Hâs, *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*, s. 201, (Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Şerhleri*, İstanbul: H Yay., 2008, s. 201-238).

[81] Abdülhay Celvetî, *Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Velî*, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, 997/2, vr. 6[b]; Urfî, *Şerh-i Nutk-i Üftâde*, vr. 5[b].

ratılış süreci ve tekrâr Allah'a dönüş yolculuğunun merhalelerine dâir konuları, vahdet-i vücûd anlayışı doğrultusunda anlatmıştır.

Şârih ilk bölüme sûfîlerin, Allah-âlem-insan ilişkisine dâir görüşlerini açıklamak için müracaat ettikleri 'küntü kenz' hadîsi ile başlar. Hadîse göre, bilinmez bir hazîne olan Allah bilinmeye olan muhabbetinden dolayı âlemi yaratmıştır. Yaratılışdan maksadın Allah'ı bilmek (mârifetullah) olduğuna dâir Kur'ânî delil; "Ben cinleri ve insanları ancak, bana kulluk etmeleri (ubûdiyyet) için yarattım" âyetidir. Afvî âyetin tefsîrinde diğer sûfîlerde olduğu gibi "ubûdiyet"in mârifetle yorumunu tercih etmiştir.[82] Bu bilinmenin keyfiyeti hakkında ayrıntılara girmeyen şârih, yaratılmışlar içinde Allah'ı kâmil mânâda bilmenin insana özgü olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Çünkü insan Hakk'ın aynasıdır.[83] Vahdet-i vücûd telakkîsinde insan olma bakımından her insan birdir; Allah'ın zuhûr ve tecellîleri olma noktasında ortaktır. Farklılık, ezelî istîdatları gereği, ilâhî takdîrin ortaya çıkarttığı hususları kabul özelliğine bağlıdır.[84] Bu yaklaşım çerçevesinde Yâkûb Afvî, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Dediler ki: 'Evet' '(Rabbimizsin)"[85] meâlindeki mîsâk âyetini hatırlatır; hidâyet ve dalâlet, saâdet ve şakavet ehli olmayı "elest bezmi"ndeki hitâba verilmiş cevapla ilişkilendirir. Ve insanların, yaratılmadan önce verdikleri söze (ahd) dünyâ hayatında bağlılıkları nispetinde üç grup olduklarını belirtir. İlki, bu sözü hiç unutmayıp, arzu ve isteği dâima vatan-ı aslîsine yönelik olanlardır. Bunlar peygamberler, velîler ve kâmil mürşitlerdir. İkincisi, dünyâda mîsâkını unutup, bir hatırlatıcıya ve mürşide ihtiyaç duyanlardır. Hâlis bir niyetle mürşide bağ-

[82] Ebü'n-Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüm'a/İslâm Tasavvufu,* ter.: Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yay., 2012, s. 37; Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdâdî/Hayatı, Eserleri ve Mektupları,* İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969, s. 150; Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk,* s. 89; İ. Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce,* haz.: Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yay., 1997, II, 200; Celvetî, *Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm*, vr. 9[b].

[83] İnsanın Hakk'ın aynası olması hakkında bk.: İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem,* çev. ve şrh: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı, 2006, s. 25-26, 271.

[84] İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem,* s. 271; İbnü'l-Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye,* çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2008, VIII, 38.

[85] A'râf 7/172.

lanarak, ahidlerine gafletten kurtulurlar. Bunlar mârifetullâh kesbetmeye istîdatlı mü'minlerdir. Sonuncusu, vatan-ı aslîlerini inkâr eden, bu dünyâdan başka bir âlemin varlığını kabul etmeyip dalâlette kalanlardır.[86]

Afvî Efendi, birinci bölümün girişinde muhtasar olarak, insanın metafizik mâhiyeti ve tabiatından bahsetmiş oldu. Buna göre ontolojik olarak insan, Allah'ın âlemi yaratmadaki maksadı olan 'bilinme' arzusunu tahakkuk ettirmeye en kabiliyetli varlıktır. İnsan özü itibarıyla kemâl vasfına sâhip olmakla birlikte ezelî istîdadının kemâli kabûle yetkinliği noktasında diğerlerinden farklılaşır. Müellifin tasnifinde hareket noktası budur. Bu bilgiler ışığında, onun insân-ı kâmili, varlığın 'gaye'si olarak nitelemesinin iki yönü olduğu ortaya çıkmaktadır. Ezelî kabiliyeti gereği Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellîsine mazhar olmak ve bu mazhariyet sebebiyle diğer insanlara hatırlatıcı ve yol gösterici bir görevi üstlenmek.[87]

Müellif daha sonra insanın Hakk'a yolculuğunu (sülûkü) yani tasavvufî tecrübesini esas alan bir tasnif yapmış ve makāmlarına göre iki gruba ayırmıştır. İlk grup, Hakk'a vuslat arzusunda olup fark makāmında kalmış sûfîlerdir. Diğerleri ise, mutlak Zât'a daima iştiyak içindedir ve cem'u'l-cem makāmına ulaşmışlardır. Afvî önce ikinci kısmı yani ârif ve mukarreb velîleri tanıtır. Ârifler içinde bir zümre olan melâmîler, cem' makāmından sonraki ikinci fark makāmına yani Hak'tan halka dönemeyenlerdir. Çünkü onlar yaşadıkları mânevî zevkin etkisinden kurtulamazlar. Şârihin ifâdesiyle, bu zevki hazmedemediklerinden ötürü bazen şerîata aykırı sözler söyleyebilirler. İkinci farka gelemezlerse Hakk'a makbul olsalar bile halk tarafından kınanırlar. Afvî burada Hallâc başta olmak üzere, bahsettiği hallerinden dolayı şerîatın hük-

[86] *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 1[b]-2[a]. *Mesnevî* şârihlerinden Şem'î Efendi (1011/1603[?]) şerhinin girişinde, aynı kriterle insanı üç sınıf olarak değerlendirmiştir. Bk.: Şem'î, *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 339, vr. 6[a].

[87] Bu konuda bk.: Suad Hakim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yay., 2005, s. 364-371.

münce şehit edilen sûfîlere bir gönderme yapmış ve ölümlerine dair sûfîlerin lisânına özgü bir yorum getirmiştir. Bu yoruma göre, onları hakîkatte şehit eden, şerîatın gerçek sahibi Peygamber'in 'hakîkat kılıcı'dır. Melâmîler dışındaki ârifler ise, cem' makāmından sonra ikinci farkı yani dördüncü sefer denilen Hak'tan halka dönüşlerini tamamlamışlardır. Halka yönelik hallerinde şerîat ve tarîkatın hükmüne bağlıdırlar; Hak'la muamelerinde ise mârifet ve hakîkatle aydınlanmışlardır. Bunlar 'mukarrabîn' olarak isimlendirilen sûfîlerdir.[88]

Yâkûb Afvî, Hakk'a vuslat arzusunda olan sâlikleri tanıtırken, önce 'âbidler' ve 'zâhidler' ayrımını yapar. Bu zümre içinden sadece 'müştak zâhidler' ile 'âşık âbidler' sülûk ehli kabul edilir ve onlar 'ebrâr' makāmının sûfîleridir. Bursevî ise âbidleri, zâhitleri ve âşıkları ayrı ayrı değerlendirir ve bunları 'ebrâr' olarak nitelemez. Ona göre âbidler, ibâdetlerini yerine getirirler, fakat dünyâyı terketmemişlerdir. Zâhidler, dînî emir ve yükümlülüklerini îfâ ederler ve dünyaya karşı kanaatkârdırlar; dünyânın insanı aldatıcı zevklerine sırt çevirmişlerdir. Âşıklar, zâhirde şerîata riâyet ederler, iç dünyalarında ise Allah'tan başka her şeyle ilgilerini keserek, her an O'nun huzurunda oldukları bilinci ile yaşarlar.[89] Şârih ebrâr ve mukarrabînden olan sûfîleri mukayese etmektir ki Bursevî de bu konuya önem verir. O mukarrebîn makāmının diğerine göre üstünlüğünü, müşâhede, tecellîye muhataplık ve bilgi zaviyesinden ele alır.[90]

Şârihin ebrâr ve mukarrabîni karşılaştırması, konuyu tabiî olarak 'hicâb/perde' bahsine getirmiştir. Sâlikler hakkında ikili tasnif yaparken, ebrârın fark makāmında kaldığını mukarrabînin ise cem'den sonraki ikinci fark makāmına ulaştığını söylemişti. Bu tasnifinde Dâvud Kayserî'nin görüşlerinin

---

88 *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 2[a-b].

89 İ. Hakkı Bursevî, *Şerh-i Îlâhî-i Hacı Bayram-ı Velî*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 724/1, vr. 29[b].

90 Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, I, 113, 262, 297, 475, II, 68, 78, 90

etkili olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Kayserî'ye göre, ilk fark, Hakk'a vuslata nâil olamayanların ve perdelenmişlerin makāmıdır. Cem'den sonraki fark ise kâmillerin makāmıdır.[91]

Sûfîler, seyr ü sülûk sürecinde Hakk'ı müşâhedeye ve vuslata engel her şeyi kendilerine perde olarak kabul etmişlerdir. Peygamber'in "Allah'ın nur ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır" hadîsi 'karanlık ve nurlu perdeler' kavramını ortaya çıkarmıştır. Afvî Efendi, bu kavramın muhtevâsını açıklarken ilk dönem sûfîlerin eserlerinden, kısmen de İbnü'l-Arabî'nin yaklaşımından beslenmiştir.[92] O, yemek, içmek, giyinmek, arzulara dalmak gibi bedenin ihtiyaçlarıyla meşgul olmayı karanlık perde; ilmi, ibâdetten zevk almayı, kerâmeti nûrânî perde olarak görür. Ebrâr, bu nûrânî perdelerden dolayı tam bir vuslat zevki yaşayamazlar. Şârihin ikinci izahında, karanlık perde cisimler âlemi, nûrânî perde ise, ruhlâr âlemi yani âyân-ı sâbite âlemi ve vâhidiyyet mertebesidir. Bu mertebede kaldığı sürece sâlik nâkıs kabul edilir. Sülûküne devâm edip ahadiyyet mertebesine ulaşmalıdır ki bu, mukarreb velîlerin mertebesidir.[93] Şeyh Afvî, bu bahse girmekle sözü Hz. Hüdâyî'nin velâyetine/kemâline getirmek niyetindedir. Ancak bu arada onun diğer nutuklarında geçen 'hicâb' kavramına da ışık tutmuş olur:

---

91 Dâvûd el-Kayserî, "Risâle fî ilmi't-tasavvuf", *Vahdet-i Vücûd Felsefesi/ Felsefî ve Tasavvufî Risâleler*, çev.: Mehmet Bayraktar, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fak. Yay., 2012, s. 210.

92 Sûfîlerin kullandığı bir ıstılah olarak perdeyi ele alan Serrâc'ın eserinde perde bir cezâdır ve sevâbı görmek, hicâbı görmenin bilgisi gibi perdelerden söz eder. Kelâbâzî, korku perdesi, gaybet perdesi, beşeriyet perdesi ve amellerin sevabını umma perdesinden söz eder. Hücvirî'de de perde olumsuz anlamlıdır. Kulun zâtında ve asla kalkmayacak olan reynî perde ve her zaman açılmasa bile bazı vakitlerde açılması mümkün olan gaynî denilen sıfat perdesi vardır. Bu kulun sıfatlarından kaynaklanır. Ve eserindeki bilgilerin muhatabı kendi sıfatlarından dolayı Hak'tan perdelenenlerdir. Perdeyi hem ayıran hem de Hakk'a ulaştıran gaye olarak gören İbnü'l-Arabî, karanlık perdeyi, doğal cisimler, nûrânîyi ise latîf ruhlar olarak niteler. Ve âlemin bizzat kendisinin perde olduğunu söyler. Bk.: Serrâc, *el-Lum'a*, s. 413-14; Ebû Bekir Kelâbâzî, *Taarruf/Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1992, s. 148, 154, 177, 182, 204; Ali b. Osman Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb/Hakîkat Bilgisi*, Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1996, s. 79-80; Hakim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 288-89.

93 *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 3[a-b].

Ger Hüdâyî'ye olursa feth-i bâb
Ref' ola zulmânî nûrânî hicâb

mısralarında açıkça karanlık ve nûrânî perdeden söz eden Hz. Hüdâyî, bazen de imâ yoluyla anlatır:

Aldanma key sakın bu kâinâta
Geç ak u karadan bak nûr-ı zâta[94]

Azîz Hüdâyî'den önce Yazıcızâde Mehmed'in de kullandığı "ak u kara"yı, Bursevî, âlemdeki nûrânî ve karanlık perdeler olarak görür. Ak, ruhlar ve melekût âlemi ve bâtınî ilimlere, kara ise cisimler ve mülk âlemi ile zâhirî ilimlere işârettir.[95] Bursevî bir de kevnî ve kevnî olmayan perdelerden söz etmiştir. Yaratılmış olan cisimler ve ruhlar âlemi, kevnî perdelerdir. Gayr-ı kevnî perdeler hakkında ise konuşulamaz. Ancak Zât-ı ahadiyyeye vâsıl olanlar bunları bilebilir.[96]

Afvî şerhin girişinde Hz. Hüdâyî'nin şiirde varlığın başlangıcı (mebde) ve dönüşünü (meâd) anlattığını söylemişti. Diğer bir ifâdeyle varlığın nüzûlü ve urûcunu, vahdet-i vücûd bağlamında 'merâtib-i vücûd' görüşünden hareketle yorumlamıştır. Bu sebeple risâlenin ikinci bölümünü, âlem ve hazret tanımı ve hazerât-ı hamse kavramlarına ayırmıştır. Varlık mertebelerinin dörtlü, beşli, yedili vs. olarak yapılmış tasnifleri içinden Afvî, beşli tasnifi seçmiştir. Sûfîlerin âlem tanımını, Allah'dan başka her şey (mâsivallâh) olarak özetler. İnsan görünüşte küçük âlem, mânâ bakımından bütün hakîkatleri içerdiğinden büyük âlemdir.[97] Bazı tasavvuf ehli varlık mertebelerinden bahsederken 'âlem' yerine

[94] Hüdâyî, *Dîvân,* s. 425, 15. Diğerleri için bk.: s. 61, 71, 119, 141, 173, 279, 291, 331, 333, 355.

[95] Bursevî, *Ferahu'r-rûh,* I, 316, II, 560.

[96] Bursevî, *Şerh-i Îlâhî-i Hacı Bayram-ı Velî,* vr. 8[b]. Ayrıca bk.: Bursevî, *Şerhu ba'zı kelimât li'ş-Şeyh Yunus Emre*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 724, vr. 124[b]-125[a].

[97] *Lem'a-i Nûrâniyye,* vr. 3[b]. Afvî'nin bu konudaki kaynağı Dâvûd Kayserî'dir. Ayrıntılı bilgi için bk.: Kayserî, *Mukaddemât/Fusûsu'l-Hikem'e Giriş,* ter.: Turan Koç, Mehmet Çetinkaya, İstanbul: İnsan Yay., 2015, s. 73-4.

'hazret' tabirini kullanmışlardır. Şârihimize göre bu isimlendirme, Allah'a dâir bilgisi olanların bildiği bir sırdır. Afvî bunu söyleyerek, merâtib-i vücûdun sadece nazarî ve aklî bir görüş değil, sûfîlerin seyr ü sülûk tecrübesiyle ulaştıkları bilgilerin neticesi olduğuna vurgu yapmak istemiş olabilir. Ancak Bursevî lügat anlamı bir şeyin yakını mânâsına gelen 'hazret'in, Zât'tan kinâye olarak kullanıldığını söyler.[98]

Beşli tasnife göre küllî hazretlerin ilki mutlak gayb (ahadiyyet) hazretidir; âlemi a'yân-ı sâbite âlemidir. İkincisi muzâf gayb hazreti ki iki kısımdır. Mutlak gayba yakın olanın âlemi, ceberûtî ve mücerred ruhlar âlemidir. Şehâdet âlemine yakın olanın âlemine ise misâl denir. Dördüncüsü, mutlak gayb hazretinin karşısındaki şehâdet hazretidir; onun âlemi, mülk âlemidir. Beşincisi ise insan hazretidir ki o bütün âlemleri kendinde toplamıştır.[99]

İlâhînin şerhi *Lem'a-i Nûrâniyye'nin* üçüncü bölümündedir. Şârihin ifâdesiyle 'zevk ve mükâşefe sâhibi' sûfîlere göre, Allah'ın bütün mevcûdâtı yaratmasının sebebi aşk ve muhabbet olduğu için Hüdâyî de nutkuna 'aşk' ile başlamıştır:

Ezelden aşk ile biz yâne geldik
Muhabbet şem'ine pervâne geldik

Şârih bu beytin şerhinde sadece "muhabbet" kavramı üzerinde durmuştur. Kendisi belirtmemekle birlikte Dâvûd Kayserî'nin konuyla ilgili risâlesindeki zâtî, sıfâtî, esmâî, ef'âlî muhabbet taksimine yer vermiş, varlıklarda tezâhür eden âsârî muhabbeti ise açıklama gereği duymamıştır.[100] Nutukta işâret edilen, Zâtî muhabbettir. Hiçbir taaddüd ve çokluğun, taayyünün olmadığı ahadiyyet makāmında Zât-ı ilâhî, sadece "gizli bir hazîne idim" sırrında

[98] İ. Hakkı Bursevî, *Risâle-i Hazarâtü'l-Hams*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 467, 113-14.
[99] *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 3[b]. Bk.: Kayserî, *Mukaddemât*, s. 74; Bursevî, *Şerhu ba'zı kelimât*, vr. 124[b].
[100] Dâvûd el-Kayserî, "Risâle fî ma'rifeti muhabbeti'l-hakîkiyye", *Vahdet-i Vücûd Felsefesi*, s. 249.

olan kemâlinin bilinmesine muhabbet etmiştir ve bu muhabbet bütün varlığın zuhûruna sebep olmuştur. Esmâî ve sıfâtî muhabbet yani, Hakk'ın Zât'ında mündemiç olan isim ve sıfâtların, zuhûra olan muhabbeti âlemin yaratılışını zorunlu kılmıştır ve nüzûl başlamıştır.[101] Bu sebeple Hüdâyî,

Tenezzül eyleyüp vahdet ilinden
Bu kesret âlemin seyrâne geldik

der. Şârih Afvî, "vahdet ilini", âyân-ı sâbite olarak yorumlamıştır. İlâhî ilimdeki sâbit hakîkatleri ifâde eden âyân-ı sâbitede, kesret henüz kuvve hâlindedir. Zuhûr, bu ilâhî ilimdeki hakîkatlerin belirli mertebelerde görünmesi, birliğin çokluğa dönüşmesidir.[102] Hz. Hüdâyî'nin çokluk âleminde seyrân etmekten kastı Afvî Efendi'ye göre, eşyânın hakîkatini idrâk ederek, fiiler, sıfatlar ve zât tevîhidine[103] ulaşmaktır. Kesret âlemi, Zât'ın birliğini anlamaya mâni değildir; ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn bilgiyle bunu idrâk etmek gerekir. İnsan bu sayede şüphe ve zandan kurtularak hakîkî bir iman sahibi olur.[104] Hz. Hüdâyî'nin;

Geçüb fermân ile bunca avâlim
Gezerken âlem-i insâna geldik

beytinde zikrettiği üzere insanın bu kesret âlemine gelişi, Allah'ın fermânıyla olup beşerin irâdesi dışındadır. Lâhût, ceberût, melekût âlemlerinden geçtikten sonra insan, nâsut âlemine gelmiştir ki bu, nüzûl mertebelerinin sonudur. Şârih, "avâlim"i varlığın zûhurunda ortaya çıkan küllî akıl, küllî nefs, dokuz felek, dört unsur ve üç müvelled (madenler, bitkiler, hayvanlar) olarak

101 *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 4ª.
102 Demirli, *Şâir Sûfiler*, Demirli, *Şâir Sûfiler/Mevlânâ, Yunus ve Nîyâzi-i Mısrî Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Sufi Kitap, 2015, s. 209.
103 Bu konuda bk.: Kayserî, "Risâle fî ilmi't-tasavvuf", s. 233-34.
104 *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 4ᵇ.

ifâde edilen varlık âlemleri olarak yorumlar ki toplamı on sekiz bin âlemdir.[105] Geçtiği bütün âlemlerin hakîkatlerini kendinde toplaması yönüyle insan tasavvuf düşüncesinde, ontolojik bakımdan kâmil varlık olarak kabul edilmiştir. Ancak insan cismânî âlemde bulunması sebebiyle kesâfet kazanmış ve Hak ile perdelenmiştir. Perdeleri kaldırdığı nispette varoluşundaki kemâli gerçekleştirir ki bu da kemâlin insanın mânevî tecrübesi ile ilgili yönüdür. İbnü'l-Arabî'ye göre nefislerden perdelenmiş olan Allah, sonra onlardan kendilerini aramalarını istemiş ve bu arayışta vâsıta olacak, onlar için yükselecekleri mîrâclar belirlemiştir.[106] Bu yaklaşım, nüzûlün mukadder olduğu gibi urûcun da imkânını ortaya koymaktadır.

Şeyh Afvî'nin yukarıdaki beytin şerhi kapsamında verdiği bilgiler, İbnü'l-Arabî düşüncesinin mahsulüdür. Şârih, nüzûlden sonra en kâmil terakkînin (urûcun) insana has olduğunu vurgulamak için meleklerle mukayese eder. "Bizim her birimiz için, bilinen bir makāmı vardır" âyetinin işâret ettiği gibi meleklerin her birinin bir rütbesi vardır, diğerine geçemezler.[107] Bu sebeple insanın üzerine düşen vazîfe, ilâhî bilgiye ve kemâlâta ulaşmak hususunda bir şüphe duymamaktır. Çünkü Allah Âdem'i yeryüzünde halîfe kılmış ve en güzel sûrette yaratmıştır. Âdemoğlunda bu sır vardır. Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e gelinceye kadar nübüvvet ve velâyet sâhibi pek çok peygamber gelmiştir. Hz. Peygamber zâhirde ve bâtında hepsinden üstündür. Onun ümmeti içinde de Allah'ın sırlarına mahrem olan velî kullar halîfe olurlar. Bütün eşyânın kendisine mahkûm olduğu bu "mânevî sultân"lık rütbesine erebilmek için kişinin, Hakk'ın yolunda varlığını yok edip "bekābillâh" mertebesine ulaşması gere-

105 *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 4[b]. Ayrıca bk.: Kayserî, "Risâle fî ilmi't-tasavvuf", s. 215-16.
106 İbnü'l-Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, XV, 172.
107 Saffât 37/164. Bu konunun ayrıntısı için bk.: İbnü'l-Arabî, *Fütuhât-ı Mekkiyye*, XI, 80-3.

kir.[108] Hz. Hüdâyî'nin bundan sonraki beyitleri kesretten vahdete dönüş, urûc sürecini anlatmaktadır:

Fenâ buldu vücûd-ı fânî mutlak
Bıraktık katreyi ummâna geldik

Ruhlar âleminde Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" hitâbına verdiği "Evet" cevâbını unutmayanlar, Hak yolunda karar kılmışlar ve mükellefiyetleri kabul etmişlerdir; haddi zâtında onlar mânevî vuslata da mazhar olmuşlardır. Ancak Allah'ın bu hitâbı, hem vuslatı hem de ayrılığı mûcib idi. İnsan gayr-ı irâdî bu kesret âlemine gelmekle gurbete düştü. Elest bezmindeki hitâbdan duydukları vecdden dolayı bazı ruhlar,[109] kesret âleminde aslî vatanlarına iştiyak içindedirler. Nitekim Peygamber "Vatan sevgisi îmândandır" buyurmuştur. Sûfîlerin nutuklarında sıkça dile getirdikleri ayrılığın ızdırabını Hz. Hüdâyî de;

Yandırıp pervâneyi sûzân eden
Bülbül-i şûrîdeyi nâlân eden
Dilleri ma'mûr iken vîrân eden
Ayrılık âh ayrılık vâh ayrılık

diyerek derinden hissettirir ki bu mânâda başka şiirleri de bulunmaktadır.[110]

Aslî vatandan ayrılık derdini taşıyan insan dünyada iken ona dönmeye tâlip olur. Bu da kesret ve taayyünâttan kaynaklanan perdeleri ortadan kaldırmakla mümkündür ki seyr ü sülûkte bunun karşılığı "fenâfillâh" mertebesidir. Afvî Efendi'ye göre, Hz. Hüdâyî yukarıdaki beyitte, "Ölmeden önce

108 *Lem'a-i Nûrâniyye,* vr. 4^{b}-5^{a}.
109 *Lem'a-i Nûrâniyye,* vr. 1^{b}.
110 Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, s. 151. Diğerleri için bk.: s. 57-59, 77.

ölünüz" hadîsi gereğince, ihtiyârî ölümü kabul ederek, kendi mevhum varlığını Hakk'ın varlığında fânî kıldığını ve fenâfillâh sırrına erdiğini söylemektedir.[111]

Şeyh Afvî bu bahiste, sûfîlerin dile getirdikleri hakîkatleri idrâk edemeyenlere cevap verme zarûreti duymuştur. Çünkü onlar, "ifnâ-yı vücûd"u "bedeni ortadan kaldırmak" şeklinde anlamışlar ve abes sözler söylemişlerdir. Oysa ki sûfîlere göre varlığı fânî kılmak, sadece benlikten kurtulmaktır. Zîrâ benlik gizli şirktir.[112] Sûfîlerin eserlerinde, Afvî'de gördüğümüz gibi, sözün zâhirine takılıp bâtın mânâya intikal edemeyenlere yönelik tenkitlere sıkça rastlanmaktadır.[113] Şunu da belirtelim ki, şârihin eleştirel üslûbunun muhâtabı sadece "ehl-i zâhir" olarak nitelediği kimseler değildir; tenkitlerinde daha ziyâde sûfî görünümlü ancak hakîkatleri anlamayan veya yanlış anlayan zümreyi hedef almıştır.[114]

Geçüb âhir bu kesret âleminden
Hüdâyî halvet-i Sultân'a geldik

beyti Azîz Hüdâyî'nin fenâfillâh mertebesinden sonra bekābillâh mertebesine ulaştığının ifâdesidir. Afvî'ye göre, "Halvet-i Sultân" olmak, Hz. Peygamber'in hadîsinde zikri geçen 'lî-meallah/benim Allah ile öyle bir vaktim var ki' demidir.[115] Hüdâyî bu makāmı ve ondaki hâlini anlatmak üzere diğer şiirlerinde, vahdet sarayı, bezm-i vahdet, gülşen-i vasl, mahzen-i esrâr-ı Hak, sarây-ı vasl, sarây-ı kurb, karîn-i bezm-i hâs olmak ve dost bezminde zevk sürmek[116] gibi remizler kullanmıştır. Hüdâyî'de olduğu gibi Niyâzî Mısrî de;

111 *Lem'a-i Nûrâniyye,* vr. 5ᵇ. Hüdâyî'nin fenâfillâh mertebesine dâir şiirleri için bk.: *Dîvân-ı İlâhîyât*, s. 189, 199.
112 *Lem'a-i Nûrâniyye,* vr. 3ᵇ-4ᵃ.
113 Bu konuda bk.: Demirli, *Şâir Sûfîler*, s. 51-53.
114 *Lem'a-i Nûrâniyye,* vr. 2ᵇ, 4ᵇ, 6ᵃ.
115 *Lem'a-i Nûrâniyye,* vr. 5ᵇ.
116 Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, s. 49, 55, 71, 135, 271, 281, 339, 361, 379, 67, 181, 191, 223, 271, 271, 39.

Gitti kesret geldi vahdet oldı halvet dost ile
Hep Hak oldu cümle âlem şehr ü bâzâr kalmadı[117]

beytinde, benzer bir sembolle yaşadığı bu yüksek mânevî tecrübeyi işâret etmiştir.

Şârih sonuç bölümünde, Hz. Hüdâyî'nin bu nutukla velâyetinin sırrını beyân ettiğini belirtir.[118] Yani o "elest bezmi"nde verdiği ahdi unutmayarak, aslî vatanına dönmenin aşkı ile dünyada iken varlığını Hakk'ın varlığında fânî kılarak velâyet (Hakk'a yakınlık) mertebesine ulaşmıştır. İbnü'l-Arabî bu yolculuğu "tahlîl mîrâcı" olarak isimlendirmiştir. İnsanın maddî âleme gelişi ve aslına dönüş yolculuğu (seyr ü sülûkü) dâiresel bir hareket olarak tasavvvur edilmiştir. Allah'ın 'kün' emriyle halk âlemine iniş sürecinde insan, geçtiği kozmolojik mertebelerin etkilerini üzerinde taşıyarak bileşik bir varlık olarak bir çizgi çizmiş, bir kavis şeklinde var olmuştur. Nefsinin kirlenmesine ve Hak'tan bilgisizliğine yol açan kesâfetinden, seyr ü sülûk ile nüzûl mertebelerini tekrar çıkar (uruc) ve kavsin ikinci kısmı tamamlanır ki bu baş ile sonun birleşmesidir. Urûc Hakk'a bakmak, nüzul ise halka bakmaktır.[119] Bu hakîkî insanlık hâli, Hüdâyî'nin dilinde hakîkî müslümanlıktır:

Sidre-i irfân-ı Hakk'ın müntehâsın bulmağa
Âlem-i vahdetde cevelân et ki insânlık budur

Kābe kavseyn'in Hüdâyî fehm edip cem'iyyetin
Vâsıl ol sırr-ı ev-ednâ'ya müselmânlık budur[120]

---

117 Niyâzi Mısrî, *Niyâzî-i Mısrî: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı*, nşr.: Kenan Erdoğan, Ankara: Akçağ Yay., 2008, s. 381.

118 *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 6ª.

119 İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, s. 468; Hakim, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 388; Demirli, *Şâir Sûfiler*, s. 56, 204-209. Şerhedilen nutkun Hüdâyî'nin mîrâcını anlattığına dâir bk.: Ahmet Yüksel Özemre, "Azîz Mahmûd Hüdâyî'de Mi'râc Neş'esi", *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2005, 2006, I, 239-244.

120 Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, s. 149.

Burada akıllara gelmesi muhtemel "Hüdâyî bu yaşadığı hâli neden anlattı?" sorusuna Afvî'nin cevabı vardır. "Halvet"ten sonra "celvet"e eren Hüdâyî "Ve Rabbinin nimetini an"[121] emri gereği sâlikleri irşâd etmek için bu nutku söylemiştir. Çünkü sûfîlerin telakkîsinde, insan kemâl ve irfân yolculuğunu yalnız yapamaz; seyr ü sülûkünü tamamlamış ve yol hakkında bilgisi olan kâmil kişinin rehberliğine ihtiyâcı vardır. Tarîkatın gerekliliği üzerinde duran Afvî eserinde, tarîkat mensupları ile onlara muhâlif olan kimseler arasında uzlaştırıcı bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre tarîkat şerîattan ayrı değildir; tarîk mensupları da yakînî bilgi sahibi kimselerdir. Câhil, şerîatın hükümlerinden habersiz ve hattâ şerîata aykırı davranan ama sûfîler gibi görünmeye çalışan kişileri ehl-i tarîk kabul etmemek gerekir. Onların hallerine bakarak tarîkatı inkâr hatâdır.[122]

Lem'a-i Nûrâniyye'nin hâtime bölümünde şârih, eseri için âdetâ lügatçe niteliğinde, sûfîlerin ıstılahlarından bir seçki yapmıştır. Seçtiği kavramların tamamının, şerhte kullandığı ıstılahlarla ilgili olduğunu söyleyemeyiz. Afvî Efendi, tasavvufun umûmî bahislerine dâir verdiği bilgilerde detaya girmemiş ve beyitlerin şerhinde de seyr ü sülûk makāmlarına, bu makāmlardaki seyr çeşitlerine kavramsal olarak tam anlamıyla işâret etmemiştir. Bu hususdaki eksikliği, müstakil ıstılah bölümü yazmakla telâfî etmek istemiştir. Bu yöntem, bir yandan tasavvuf ilminin kendine has kavramları olduğu vurgusunu yinelemek gibi ilmî bir amacı; öte yandan eseri okuyanın daha iyi anlamasına vesîle olmak gibi pratik bir gayeyi de barındırır. Afvî, ıstılahları, Seyyid Şerîf Cürcânî'nin (v. 816/1413) *Ta'rîfât* isimli eserinden aynen alıntılayarak yazmıştır. Cürcânî de bazı kavramları tarîf ederken Dâvûd Kayserî'den istifâde etmiştir. Ancak müellifimiz bu noktaya işâret etmediği gibi, Kelâbâzî'nin (v. 380/990)

[121] Duhâ 93/11.

[122] *Lem'a-i Nûrâniyye,* vr. 6[a-b].

Taarruf'u dışında tasavvuf literatüründen herhangi bir eserin ismine referansta bulunmamıştır.[123]

IV. *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-i Hüdâiyye*'nin Metni

Lem'a-i Nûrâniyye'nin Latin harflerine aktarılmış metnine geçmeden önce, metni ortaya koyarken dikkate aldığımız bazı hususlara işaret etmek istedik. Yukarıda eserin beş nüshasını tespit ettiğimizi ifâde etmiştik. Metin neşrinde, müellifin hâl-i hayatında, aynı müstensih tarafından yazılmış iki nüshasından, ilk istinsah edilmiş olan Koyunoğlu Kütüphanesindeki nüshayı esas aldık. Nüshalar arasında yeniden metin inşâsını gerektirecek farklılıklar bulunmamaktadır. Sadece müstensihlerin hattından ve bazen bir kelime düşmesinden kaynaklanan az sayıda farklılık mevcuttur ki bunlar dipnotta gösterilmiştir.

Eserde geçen hadîslerin mümkün olduğunca tahrîc ve tercümesi yapıldığı gibi, âyetlerin meâlleri verilirken Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan *Kur'ân-ı Kerîm Meâli* esas alınmıştır. Müellifin Cürcânî'nin *Ta'rifât*'ından yaptığı alıntılar, bu eserin, neşri Gustavus Flügel'e, edisyon kritiği Fuad Sezgin'e ait nüshası ile mukayese edilmiştir. Eksik kelimeler, risâle metnine yapılan her ilâvenin gösterildiği [/] içinde yazılmak sûretiyle metine dahil edilmiştir. Hatalı yazılmış olanlar ise dipnota taşınarak, *Ta'rîfât*'taki karşılığı ile kaydedilmiştir. Eserin ulaşabildiğimiz kaynaklarına, muhtevâsını incelerken işaret ettiğimiz gibi neşrinde de, tespit ettiklerimizi dipnotta kaydettik. Metnin imlâsında, Prof. Dr. Mustafa Tahralı tarafından A. Avni Konuk'un *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi* ve *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'ni yayına hazırlarken uyguladığı imlâ esas alınmıştır.

[1^{b}] *Lem'a-i Nûrâniyye fî-Şerh-i Kelimât-ı Hüdâiyye* li'ş-Şeyhi'ş-Şüyûh Kâmili'l-Mükemmil Rehnümâ-yı Sâlikîn Fahri'l-Ârifîn Zehri'l-Vâsılîn eş-Şeyh

[123] *Lem'a-i Nûrâniyye*, vr. 4^{b}-5^{b}.

Ya'kûb Efendi el-Afvî Seccâde-nişîn-i Âsitâne-i Azîz-i Müşârun ileyh der Üsküdâr

Ezelden aşk ile biz yâne geldik
Muhabbet şem'ine pervâne geldik

Tenezzül eyleyüb vahdet ilinden
Bu kesret âlemin seyrâne geldik

Geçüb fermân ile bunca avâlim
Gezerken âlem-i insâna geldik

Fenâ buldu vücûd-ı fânî mutlak
Bırakdık katreyi ummâna geldik

Geçüb âhir bu kesret âleminden
Hüdâyî halvet-i Sultân'a geldik

Ma'lûm olsun ki Hazret-i Azîz'in işbu kelâm-ı dürer-bâr u gevher-nisârları kenz-i mahfî ve zımnında cevâhir-i maânî nihân olup mebde' ve meâddan esrâr-ı acîbe ve nükât-ı garîbe uşşâka taraflarından bahş u atâ' olmağın tafsîline herkes varamayıp ihvân-ı tarîka hediyye olmak için tafsîl murâd olunup üç fasıl ve bir hâtime üzere tertîb olunmuşdur. Fasl-ı evvel, halk-ı âlemden maksad nedir ve ahvâl-i sâlikîn ü kümmelîn beyânında olur. Fasl-ı sânî, lügat ü ıstılâhda ya'nî ıstılâh-ı meşâyihde 'âvâlim' ü 'hazarât' neye ıtlâk olunur, anı beyân eder. Fasl-ı sâlis, mezkûr olan beş beyti ıyân eder. Hâtime, esnâ-yı şerhde beyân olunan maânînin ba'zı ta'rîfât u senedlerini beyân eder. Vallâhu'l-muvaffık ve'l-mürşid.

Fasl-ı evvel; erbâb-ı ulûm ve ashâb-ı keşf-i sırr-ı mektûma zâhirdir ki, işbu âlemi yaratmadan maksūd-i küllî ve husûsan Benî Âdemi yaratmadan maksūd-i aslî Cenâb-ı Hakk'ın zât u sıfâtını bilmekdir. Nitekim buyurmuş: كُنْتُ

كَنْزًا مَخْفِيًا فَاَحْبَبْتُ اَنْ اُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِاُعْرَف[124] [Ben gizli bir hazineydim, bilinmeyi sevdim, bilinmem için halkı yarattım] وَ مَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ اِلاّ لِيَعْبُدُون (Zâriyât 51/56) [Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk yapmaları için yarattım.] اَىْ لِيَعْرِفُون [Ya'nî bilmeleri için.] Pes, bunlar delîl-i kātı'dır. Maksad-ı mezkûre ve kemâl-i ma'rifet dahi cemî'-i mahlûkāt içinde insândan gayrıda olmadı ki âyîne-nümâ-yı Hak ve mahrem-i halvet-serâ-yı Feyyâz-ı Mutlakdır. Pes, illet-i gāiyye-i vücûd insân-ı kâmildir ve bâdî-i ma'rifet-i ilâhî ve muhabbettir ki cümle kâinât garîk-ı bihâr-ı muhabbet olmuşdur. Hattâ zerrât-ı cihândan bir şey muhabbetten hâlî değildir idüğü tahkîk olunmuştur. Ve âlem-i ervâhda Cenâb-ı Hak'dan, ol hitâb-ı izzet ki اَلَسْتُ بِرَبِكُمْ (A'râf 7/172) [Ben sizin Rabbiniz değil miyim?] hitâb-ı müstetâbıdır. Kendi zât-ı izzetlerine izâfet buyurmağın sâmiîn hayrân olub fırka-i hidâyet بَلى (7/172) [evet] demekle râh-ı hakda müstekarr olub kabûl-i tekâlîfde oldular. Lâkin bu hitâb [2a] mübhem olmağın visâli vü firâkı mûcib olub, fırka-i hidâyet saâdete karîn olmağın mazhar-ı visâl olub, eşkıyâ firâk u infisālde kaldılar. Ol halde bu lezzet-i hitâb-ı müstetâbdan hâsıl vecd hâliyâ ehl-i visâle sebeb-i izhâr-ı şevk u tarab[125] ve ehl-i firâka mûcib-i kasvet ü kerb kılındı. El-hâsıl savt-ı hasen istimâ' olundukda süadâyı vecde getirip âlem-i ervâhda olan zevki tecdîd ile hâlât hâsıla olur. Ammâ şol kimesne ki nûr-i visâl ile efrûhte ve nâr-ı firâkla sûhte olmaya, nağamât-ı enîka ve semâ'-ı kelimât-ı reşîka, inkârlarını izhâra sebeb olmağın anlara harâm idiği ma'lûm.

Pes, nev'-i insânî hulâsa-i kâinât olub hâlet-i meâşlarında ki eyyâm-ı hayatlarından ibârettir, üç fırkadır. Fırka-i ûlâ, şol tâifedir ki zikr-i vatan-ı aslî ve mesken-i hakîkîlerini, ticâret-i dünyâ-yı fâniye ve telezzüzât-ı şehevâniyye sebebiyle لا تُلْهِيهِمْ تِجارَةٌ ولا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللهِ (Nûr 24/37) [Ne ticâret ne alışveriş kendileri-

[124] İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, thk.: Ahmed Kalâş, Haleb: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, ty., II, 191.

[125] Afvî'nin mîsak âyetine dâir bu yorumu Hüdâyî'nin şu nutkunu hatırlatmaktadır: *Açıldı çün bezm-i elest / Devr eyledi peymânesi / Andan içenler oldu mest / Ayılmadı mestânesi* Bk.: Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, s. 37.

ni Allah'ı anmaktan alıkoymaz] mûcibince bir lahza unutmayıp dâimâ rağbetleri vatan-ı aslî cânibinedir. Ve fırka-i sânîye, şol tâifedir ki bu dünyâ-yı fâniyeyi vatan-ı ikāmet kıyâsıyla mesken-i aslîye rücû'u hâtırlarından ihrâc edip bir müzekkir ve mürşid-i kâmile muhtâc oldular ki vatan-ı aslîsini hâtırlarına getüre. İrâdetlerini hâlisa edip dâmen-i mürşid-i kâmile yapışıp zulümât-ı gafletten halâs olup nûr-ı basîretleri açılıp vatan-ı aslîye teveccüh ü rağbet edeler. Fırka-i sâlis, ol gürûh-i dalâlettir ki bi'l-külliyye vatan-ı aslîyi inkâr edip ancak lezâiz-i dünyeviyye maksūdları olup ashâb-ı hidâyetin kelimâtını istimâ' etmeğe iltifât etmeyip şehevât-ı fâniyyede mest ü hayrân olup zannederler ki bu âlem-i fânîden gayrı bir âlem dahi olmaya. Pes, tâife-i ûlâ, enbiyâ vü evliyâdır ki mürşid-i kâmillerdir. Ve tâife-i sâniye, ehl-i îmândır ki kābil-i iktisâb-ı meârifdir. Ve tâife-i sâlis, fırka-i küfr ü tuğyân ve nifâkdır ki, kābil-i irşâd-ı hidâyet değillerdir. Hafezanallâhu Teâlâ ani'd-dalâleti.

Pes, sâlik-i râh-ı Hak iki kısım olmuşdur. Biri vâsıl-ı Hak, biri müştâk-ı Zât-ı mutlakdır. Mâbeynlerinde fark budur ki, birisi makām-ı farkda ve birisi hâl-i cem'u'l-cem'dedir. Kısm-ı evvel, zühhâd u ubbâd ve kısm-ı sânî, ârifândır, mukarrabîn dahi denilir. Bu ârifân dahi iki kısımdır. Bir kısmı melâmiyyûndur ki makām-ı cem'u'l-cem'den sefer-i râbi' edip menzil-i fark-ı sânîye gelip riâyet-i cem' mea't-tefrîk etmezler. Bu vechile halkın merdûdu ve Hakk'ın makbûlu olurlar. Istılâh-ı meşâyihde sefer-i râbi' böyledir ki makām-ı fark-ı evvelden intihâ-yı sülûke varınca üç sefer ve üç feth i'tibâr ederler. Meselâ sefer-i evvelden netîce feth-i karîbdir. Sefer-i sânîden murâd, feth-i mübîndir ki makām-ı kābe kavseyn ve hazret-i vâhidiyyetdir. Ve sefer-i sâlisden maksūd, feth-i mutlakdır ki makām-ı ev-ednâ ve hazret-i ahadiyyettir ki nihâyet-i sülûk ve mahall-i cem'u'l-cem'dir. Ve sefer-i râbi', tekrâr menzil-i evvel ki makām-ı fark-ı evvel ve âlem-i sahvdır. [2^{b}] Yine âlem-i mahvdan rücû' ve fark-ı sânîye tenezzül edip bekā ba'de'l-fenâya erişip riâyet-i cem' mea't-tefrîk etmekdir. Bu makām,

Cenâb-ı Hazret-i Hakk'ın gāyet mazhar-ı ihsân ve inâyeti olan ubbâdına müyesserdir. İmdi, zümre-i melâmiyyûn âlem-i istiğrakda kalıp riâyet-i cem' mea't-tefrîk etmezler ise ehl-i şer'in mebgūzu olurlar. Ve eğer kendüyü zabt etmeyip mevhibe-i Hakk'ı hazm etmezse şer'a muhâlif vaz' u kelimât zuhûr ederse, sâhib-i şerîat ki rûh-ı Muhammedî aleyhisselâmdır, def'aten rûh-ı mübârekleri hakîkat kılıcı ile helâk edip vücûdunu âlemden kaldırırlar. Ve indallâh şehîd ve saîd olduğun kümmel tahrîr eylemişlerdir. Ba'zı kezzâbîn ü mülhidîn lisânlarını hıfz etmeyip türrehâtları ile bekāları bu gürûha kıyâs olunmaz. Zîra sadedimiz âriflerdedir. Anlar hod mü'min dahi değillerdir, kande kaldı irfân? Ma'lûm olsun ki keşf-i esrâra ve şer'a muhâlif vaz'a rızâ-yı Habîb-i Hudâ olmadığına sebeb budur ki, bu âlem-i mülkde Cenâb-ı Hak nizâm u intizâmı şer'-i şerîf ile ber-karâr etmişdir. لَوْ كُشِفَتْ الْحَقايِقُ لَبَطَلَتِ الشَّرايِعُ mısdâkınca eğer sırr-ı hakîkat keşf olsa, ahkâm-ı şerîat muattala olurdu. Cenâb-ı Hakk'ın buna rızâsı yokdur. Fefhem.

Ve bir kısmı dahi tekmîl-i sülûk eyledikden sonra makām-ı mahvdan rücû' ve yine sefer-i râbi' edip âlem-i sahva ve menzil-i fark-ı sânîye gelip riâyet-i cem' mea't-tefrîk eyleyip zâhirleri şerîat ve tarîkatla ma'mûr ve bâtınları ma'rifet ü hakîkatle pür-nûr olmağın hem makbûl-i Hakk ve hem merci' vü makbûl-i halk olup ehl-i şer' dahi bunlara teslîm ve memdûh-i hâss u âmm olmuşlardır.

Ve ubbâd-ı zühhâd[126] iki kısımdır. Biri ehl-i riyâdır ki zâhirde her ne kadar makbûl ise de bâtında merdûd u matrûddur. Bu fırka sâlikînden add olunmaz. Ve bir kısmı dahi zühhâd-ı müştâkdır[127] ve ubbâd-ı uşşâkdır. Hulûsla tâlib-i vuslattır ki murâdları hemân Hazret-i Hak'dır. Bunlara ebrâr derler. İbâdet dahi üç kısımdır. Biri ibâdet-i bedeniyye, ikinci ibâdet-i mâliyye, üçüncü

[126] Ubbâd-ı zühhâd: Ubbâd u zühhâd. Hüdâyî kol., 392, vr. 9[b]; H. Mahmud Efendi, 4[b].
[127] Zühhâd-ı müştâkdır: Zühhâd u müştâktır. Hüdâyî kol., 392, vr. 9[b]; H. Mahmud Efendi, 4[b].

ibâdet-i rûhiyye. İbâdet-i bedeniyye ve mâliyye ma'lûmedir. Lâkin ibâdet-i rûhiyye, savm-ı sivâ ve tezkiye-i nefs ve tahliye-i kalb ani's-sivâdır. Bu vechile ebrârdan farkı olduğuçün: حَسَناتُ الأبْرارِ سَيِّئاتُ المُقَرَّبِين[128] [Ebrârın iyilikleri, mukarreblerin günahlarıdır] vârid olmuş. Zîrâ ebrâr, mücâhede sâhibleridir. Ammâ mukarrabîn gibi vücûd-i mevhûmîlerinden insilâh edip izmihlâl-i zât u sıfâta vâsıl değillerdir. Bu rütbeye varmadıkça hicâbdan halâs olmazlar. Pes, merd-i kâmil oldur ki halk arasında olup ala, vere ve tezevvüc ede. Derûnu ve bîrûnu halkda ola; kalbi Hak'dan gāfil olmaya. Hazret-i Mevlânâ sâlikîni irşâd için buyurmuşlardır:چیست دنیا از خدا غافل بدن / ني قماش و نقره و فرزند و زن [Dünyâ nedir? Hüdâ'dan gāfil olmaktır. Metâ ve gümüş ve evlat ve kadın değildir][129] buyurup ehl-i hakîkat ve ashâb-ı kalbi tahkîk buyurmuşlardır. Ve tahkîk olundu ki, semâvât u arazîn ve arş u kürsî Mevlâ ile kul arasında hicâb olmaz. İllâ benlik hicâb olur. [3a] İmdi benliği aradan ref' eden bi-lâ ittisâl ve lâ-infisâl câm-ı zülâl-i visâli nûş edip matlaba vâsıl olur. Hattâ Cüneyd-i Bağdâdî buyurmuşlardır: اَلنِّعْمَةُ الْعُظْمَى الخُرُوجُ عَنِ النَّفْسِ لِأَنَّ النَّفْسَ أَعْظَمُ حِجابٍ بَيْنَكَ وَبَيْنَ اللهِ[130] [En yüce nimet, nefse muhâlefettir. Çünkü nefis, seninle Allah arasında en büyük perdedir.] Bundan garaz cânib-i fenâya tergîbdir. Bekā dahi semere-i uzmâdır. Pes, ulemâ-i billâh mişkâtü'n-nübüvvet Fahr-i âleme intisâblarından feyz-yâb olup irâdetlerini ol tarafa sarfla, anlara dahi müntesib olanlar, Fahr-i âlem hazretlerine bi'l-vâsıta müntesib olup matlaba nâil olurlar ki cümle ef'âl ü ahvâl irâdet-i Hak'la olup kendüde aslâ tasarruf olmadığını şühûd edip tevhîd-i zât u sıfât u ef'âle vâsıl

---

128 Bağdatlı sûfî Ebû Saîd el-Harrâz'a (v. 890) ait olan bu söz ذنوب المقربين حسنات الأبرار lafızlarıyla da rivâyet edilmiştir. Bk.: İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-safve*, thk.: Mahmûd Fahûrî; tahric: Muhammed Revvâs Kal'acî, II. bs., Beyrut: Dârü'l-Maârif, 1979, II, 437; Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *el-Makāsıdü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*, tsh.: Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1956, s. 188. Bu sözün yorumu için bk.: Bursevî, *Kitâbü'n-netîce*, II, 155.

129 Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, tr. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, yay. haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul: Kitabevi, 2004, I, 320.

130 Cüneyd-i Bağdâdî'ye izâfe edilen bu söz, Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde, ilk dönem sûfîlerinden, İranlı Ebû Bekir Tamestânî'den (340/951) nakledilmiştir. Bk.: Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi*, tr.: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1978, s. 133, 246.

olurlar. Bunlar îmân-ı bi'l-ıyân sâhibleridir. Hallerini ehl-i keşf olanlar bilir. Mahcûbîn bu bâbda hayrette kalıp dehşetleri ziyâde olur. وَ فِي الْخَبَرِ أَنَّ لله تعالى سَبْعِينَ أَلْفَ حِجابًا مِنْ نُورٍ وَ ظُلْمَةٍ لَوْ كَشَفَها لَأَحْرَقَتْ سُبُحاتُ وَجْهِهِ ما إِنْتَهَى إِلَيْهِ بَصَرُهُ مِنْ خَلْقِهِ. إِعْلَمْ أَيُّها السَّالِكُ أَنَّ اللهَ مُنَزَّهٌ عَنِ التَّحَجُّبِ بِالنّورِ وَالظُّلْمَةِ وَهُوَ مِنْ غايَةِ ظُهورِهِ خَفِيَ بَلِ الْحِجابُ بِالنِّسْبَةِ إِلَى الْعِبادِ. فَالْحِجابُ الظُّلْمانِي عِبارَةٌ عَنِ الْإِشْتِغالِ بِالْحَوايِجِ الْجِسْمانِيَّةِ كَالْمَآكِلِ وَالْمَشارِبِ وَالْمَلابِسِ والإِنْهِماكِ فِي الشَّهَواتِ وَحُبِّ الْأَوْلادِ وَالْمَساكِنِ وَالْحَدائِقِ وَغَيْرِهَا إِلَى ما لا يُعَدُ وَلا يُحْصَى. وَأَمَّا الْحِجابُ النُّورانِي فَعِبارَةٌ عَنِ الْإِغْتِرارِ بِاللَّذايِذِ الرُّوحانِيَّةِ كَحَلاوَةِ الْعِلْمِ وَالْمَعْرِفَةِ وَالطّاعَةِ. وَلِذا قال النُّورِي: لايَغُرَّنَّكُمْ صَفاءُ الْعُبُودِيَّةِ فَإِنَّ فِيها نِسْيانُ الرُّبُوبِيَّةِ. وَقال الْواسِطِي: إِيّاكُمْ وَلَذّاتَ[131] الطّاعاتِ فَإِنَّها سُمُومٌ قاتِلَةٌ. وَكَذالِكَ مُحَبَّةُ الْوَلايَةِ وَالْكَرامَةِ وَالْجَنَّةِ وَمَافِيها وَمَايُشابِهِما كُلُّها حِجابٌ نُورانِيٌّ وَيدُلُّ عَلَيْهِ قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلامُ: اَلدُّنْيا حَرَامٌ عَلَى أَهْلِ الآخِرَةُ والآخِرَةُ حَرَامٌ عَلَىَ أَهْلِ الدُّنْيا وَهُما حَرامانِ عَلى أَهْلِ اللهِ. واعْلَمْ أَنَّ تِلْكَ الْحُجُبِ فِي حَقِّ السّالِكِين فِي السَّيْرِ إِلى اللهِ وَأَمَّا الْعارِفُونَ الْواصِلُونَ إِلَىَ مَقَامِ أَحَدِيَّةِ الْجَمْعِ فَلا يَحْجُبُهُمْ الإِشْتِغالُ الْجِسْمانِيُّ والإِسْتِلْذاذُ الرُّوحانِيُّ عَنِ اللهِ تعالى.لِأَنَّ العارِفِينَ بِحَقائِقِ الأَشْياءِ مَظاهِرُ الأَسْماءِ وَهِيَ عَيْنُ الْمُسَمَّى فِي مَقامِ الْأَحَدِيَّتِ وَمَنْ لَمْ يَطَّلِعْ عَلىَ هَذا الْمَعْنى وَجَبَ عَلَيْهِ السُّكوتُ وَالإِجْتِنابِ عَنِ الْإِنْكارِ لِقَوْلِهِ تَعَالى: "وَلاتَقِفْ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ" وَهَذا الْمِقْدارُ يَكْفِي "لِمَنْ كانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ". [Rivayet edilmiştir ki: "Allah Teâlâ'nın nur ve zulmetten yetmiş bin hicâbı vardır. Şayet onları açacak olsaydı vechinin azameti O'na bakan herkesi yakardı."[132] Ey sâlik şunu bilesin ki, Allah nur ve zulmetle perdelenmekten münezzehtir. O zuhûrunun şiddetinden gizlidir. Aksine hicâp kullara nispetledir. Zulmânî hicap yiyecek ve içeçekler, giysiler, arzulara dalmak ve evlat, mesken, bahçe sevgisi ve bunun dışında daha sayılamayacak kadar bedenî ihtiyaçlarla meşgul olmaktır. Nûrânî hicâb ise ilim, mârifet ve ibâdetin tadı gibi rûhânî zevklere aldanmaktır. Bundan dolayı Nûrî[133] şöyle demiştir:

---

131 Kuşeyrî'nin *Risâle*'sinde tespit ettiğimiz Vâsıtî'nin sözünde, لذات kelimesi değil إستحلاء geçmektedir. Bk.: Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk.: Abdülhalîm Mahmûd, Mahmûd b. eş-Şerîf, Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Hadîse, 1974, II, 324.

132 Murtazâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî, *İthâfü's-sâdeti'l-muttakîn bi-şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn*, y.y.: Dâru'l-Fikr, t.y. II, 72-3, V, 137. Müslim ve İbn Mâce'de rivâyet şöyledir: "O'nun (Allah'ın) hicâbı nurdur. Eğer onu açacak olsaydı vechinin azameti, mahlukatından bakışı O'na ulaşanı yakardı" şeklindedir. Bk.: Müslim, *İman*, 293; İbn Mâce, *Mukaddime*, 13.

133 Nûrî: Nevevî. H. Mahmud Efendi 2919, 5ª; Sa'dî. Hüdâî Efendi, 269/3, 11ª

"Ubûdiyetin safâsı sizi aldatmasın. Zîra onda rubûbiyeti unutmak vardır." Vâsıtî de şunu söylemiştir: "Taatlardan lezzet almaktan sakının. Çünkü o öldürücü zehirdir." İşte velâyet, kerâmet, cennet ve cennette olanların sevgisi ve bunlara benzeyen şeylerin hepsi nûrânî hicaptır. Nebî aleyhisselâmın "Dünya âhiret ehline haramdır; âhiret dünyâ ehline haramdır. Ehlullâha ikisi de haramdır"[134] hadîsi buna delildir. Bilesin ki bu perdeler, Allah'a seyr ü sefer halinde olan sâlikler için söz konusudur. Ârifler ise cem' makāmına ulaşmışlardır ve nefsânî uğraşlar ve rûhânî zevkler onları Allah'dan perdelemez. Onlar esmânın mazharlarının eşyânın hakîkati olduğunu bilirler; zîrâ ahadiyyet makāmında müsemmâ esmânın aynıdır. Bu mânâya muttali olmayanın susması ve Allah Teâlâ'nın "Bilmediğin şeyin ardına düşme"[135] âyeti gereği inkardan kaçınması gerekir. Bu ölçü "Kalbi olana ve hazır bulunup kulak verene"[136] yeter.]

Pes, hicâb-ı zulmânî âlem-i eşbâh ve hicâb-ı nûrânî âlem-i ervâhdır ki Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruhû *Mesnevî*'de buyurmuşdur: آن خیالاتی که دام اولیاست عکس مهرویان بستان خداست / [O hayaller ki, evliyânın tuzağıdır; Hudâ'nın bostanı meh-rûlarının aksidir][137] Bu beyt-i şerîf hicâb-ı nûrânîye işârettir. Nice ma'nâlar verilmişdir. Bir ma'nâ dahi budur ki, "aks-i mehrûyândan" murâd, a'yân-ı sâbitedir ki suver-i ilmiyye-i Hak'dır. Lisân-ı muhakkikînde feyz-i akdes ta'bîr olunur. Ve bu a'yân-ı sâbite bostân-ı Hudâ'dır. Zîrâ dâimâ nazargâh-ı feyyâz-ı bî-hemtâdır. Ve a'yân-ı [3b] sâbitenin aksi esmâ vü sıfâttır. Pes, evliyânın nazarları hemîşe esmâ vü sıfâta olduğu halde kendülere dâm mesâbesindedir. Eğerçi bu makām hazret-i vâhidiyyet olmağa âlî menzildir; ammâ bu âlemden dahi sefer edip âlem-i hazret-i ahadiyyete azîmet olmazsa sâlik noksanda olup dâma giriftâr olmuş olur. Âlem-i lâhûta urûc edemez. Evliyâya cemî'an keşf ü

134 el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, I, 493.
135 İsrâ 17/36.
136 Kaf 50/37.
137 Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 110.

kerâmât ve hark-ı âdât bu âlemden zuhûr etmeğin Hazret-i Azîz kuddise sırruhû tenbîh buyurup beyt:

Ko keşf ü kerâmâtı
Bi'l-cümle makāmâtı
Kasd it bula gör zâtı
Gel Hû diyelim yâ Hû

İskāt-ı kuyûd eyle
İfnâ-yı vücûd eyle
Hakkānî şuhûd eyle
Gel Hû diyelim yâ Hû[138]

Bu nazm-ı şerîfleriyle dâm-ı hicâba mübtelâ olan sâlik-i râh-ı Hudâ'ya, makām-ı ezelîye fenâ ile işâret ve rehnümâ olmuşlardır. Elhak, Hazret-i Azîz kuddise sırruhu kemâl-ender-kemâl bulup zâhir u bâtında rehnümâ-yı Hak'dır ki mebde' vü meâdı beş beyit içre derceyleyip ıyân buyurmuşlardır. /Derkenâr: Beş beyit buyurdukları, şerheyledikleri ilâhîdir./[139] Kemâlâtı tahrîr olunsa nice mücelledât-ı kesîre olup yine noksân mukarrerdir.

Fasl-ı sânî; ashâb-ı ulûma zâhirdir ki lafz-ı âlem lügatta alâmetten ahzolunup onunla bir şey bilinmekden ibârettir. Ammâ ıstılâh-ı meşâyihde, cemî'-i mâsivâ-yı Hak'dan kinâyedir. Ve lafz-ı avâlim, âlemin cem'idir. Meselâ âlem-i şehâdet ki âlem-i kebîrdir ve insân-ı kâmil ki âlem-i şehâdete mukābildir. Câmi'-i cemî'-i hakāyık olmağla sûretâ âlem-i sağîrdir ve ma'nâda âlem-i kebîrdir. Ve âfâk u enfüsde âleme nihâyet yokdur. Ba'zı meşâyih-i kirâm 'hazret' tesmiye etmişlerdir ki, sırrı ulemâ-i billâhın ma'lûmlarıdır. Ve hazarât-ı

138 Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, s. 87.
139 Derkenâr: Beş beyit buyurdukları şerheyledikleri ilâhîdir: Beş beyitten murâd, *Ezelden aşkıla biz yana geldik* ilâhîleridir. Hüdâyî kol., 392, vr. 3[b]

külliyye-i ilâhiyye beşdir. Evvel-i hazarât-ı külliyye hazret-i gayb-ı mutlakdır. Ya'nî gayb-ı hakîkî ki ahadiyyet ve hüviyyet ondan kinâyedir. Ve bu hazretin âlemine âlem-i a'yân-ı sâbite-i ilmiyye derler. İkinci, hazret-i gayb-ı muzâfdır. Bu dahi iki kısımdır. Birisi âlem-i gayb-ı mutlaka akreb ola. Anın âlemine âlem-i ervâh-ı mücerrede derler ki âlem-i ceberûtdur. Ve ikinci kısmı âlem-i şehâdete akrebdir ki âlem-i misâl denir, buna âlem-i melekût derler. Ve hazret-i gayb-ı muzâf iki kısım olmağa sebep ervâhda suver-i misâliyye vardır ki âlem-i şehâdete münâsibdir. Ve suver-i akliyye-i mücerrede vardır ki hazret-i gayb-ı mutlaka münâsibdir. Anınçün iki kısım olmuşdur. Ve dördüncü, hazret-i şehâdet-i mutlakadır ki, hazret-i gayb-ı mutlaka mukābildir. Bunun âlemine âlem-i mülk derler. Beşinci, hazret-i âlem-i insândır ki câmi'-i cemî'-i avâlimdir. Pes, âlem-i mülk mazhar-ı âlem-i ceberût ve âlem-i ceberût mazhar-ı âlem-i a'yân-ı sâbite ve a'yân-ı sâbite mazhar-ı esmâ-ı ilâhiyye ki hazret-i vâhidiyyettir. Ve bu vâhidiyyet dahi mazhar-ı hazret-i ahadiyyettir. Ve âlem-i insân mazhar-ı cemî'-i hazarât-ı mezkûredir. Hazret-i Azîz buyurmuşlardır:

Zuhûru perde olmuştur zuhûra
Gözü olan delîl ister mi nûra

[4ª] *Güneş zâhir değil mi ey karındaş*
N'ola görmezse anı çeşm-i huffâş[140]

İşbu beyt-i şerîfleri esrâr-ı sâbıkı fâş eylemişdir ve bu tafsîlden murâd kavâid-i usûl-i mebde' vü meâd olmağın maksūda şurû' olundu.

Fasl-ı sâlis;

Ezelden aşk ile biz yâne geldik
Muhabbet şem'ine pervâne geldik

[140] Azîz Mahmûd Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk*, s. 85. (*Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* içinde, s. 85-129).

Ehl-i zevk ü keşf katında ma'lûmdur ki bunca taayyünât ve tekessürâtın yaratılmasına sebeb aşk u muhabbettir.[141] Pes, muhabbet dahi beş nev'a münkasımadır. Evvel, muhabbet-i zâtiyyedir; ikinci, muhabbet-i sıfâtiyyedir; üçüncü, muhabbet-i esmâiyyedir; dördüncü, muhabbet-i ef'âliyyedir; beşinci, muhabbet-i âsâriyyedir. Ammâ muhabbet-i zâtiyye, Cenâb-ı Hak azze şânuhû, كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا sırrında olan kemâlâtını kendi zâtında izhârını murâd etmesinden ibârettir. Ammâ muhabbet-i sıfâtiyye, her bir sıfatın kendi kābiliyet ve isti'dâdınca hazret-i Zât'tan zuhûrunu taleb etmekten ibârettir. Ammâ muhabbet-i esmâiyye, kendi zuhûr-ı velâyetinin mahallini ve mezâhir-i saltanatını talebden ibârettir. Ammâ muhabbet-i ef'âliyye, zuhûr-ı şuûn-ı ilâhiyye ki كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ (Rahmân 55/29) [O her an yaratmadadır] nâtıkıdır; bundan ibârettir. Vâsıta-i mezâhir-i esmâ-i celâliyye ve cemâliyyedir ki zuhûr-ı âlemi iktizâ eder ve âlem muktezâ-yı zât ü sıfâttır ve Hazret-i Hak Subhânehû ve Teâlâ إِنَّ اللهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعالَمِينَ Ankebût 29/6) [Doğrusu Allah âlemlerden müstağnîdir.] mazmûn-ı şerîfince cümle âlemden ganîdir. Ammâ muhabbet-i âsâriyye tatvîl iktizâ etmeğin te'hîr olundu. Elhâsıl, muhabbet-i Zât hazret-i ahadiyyetde bir vechile taaddüd ve kesrete kābil değildir ve bir vechile idrâk mümkün değildir. [142] تُفَكَّرُوا فِي آلائِه وَلا تُفَكَّرُوا فِي ذاتِهِ [O'nun (Allah'ın) nimetlerini düşünün; Zât'ını düşünmeyin] bu mazmûna delîldir. Pes, Cenâb-ı Vâcibü'l-vücûd, bu âlem-i milkde her eşyâyı vücûda getirmek murâd-ı şerîfleri oldukda, bu cümle eşyâ âlem-i gayb-ı mutlakda ma'lûm-i Hazret-i Hak[143] olmuşidi. Pes, bu suver-i ma'lûme ayn-ı ilm-i ilâhîdir ki a'yân-ı sâbite andan ibârettir. Bu takdîrce aşk u muhabbet mebde-i

[141] Hüdâyî şiirinde bunu şöyle dile getirmiştir: *Kenz-i mahfiden zuhûra geldi eşyâ lâ-cerem /Bâd-ı Hubb ile temevvüc etti çün deryâ-yı aşk* Bk.: Hüdâyî, *Dîvân*, s. 368.

[142] Nûreddîn b. Süleyman Heysemî, *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967, I, 81; Müttakî Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr.: Bekrî Hayyanî, Saffet Sakka, 5. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, III, 106, hadîs no: 5707.

[143] Ma'lûm-i hazret-i Hak: Ma'lûm-i Hazreti. Hüdâyî kol., 392, vr. 4[a]

zuhûr-ı mevcûdât olmağın Hazret-i Azîz işbu beyt-i şerîfinde aşk u muhabbetle ibtidâ buyurmuşlardır.[144]

Tenezzül eyleyüp vahdet ilinden
Bu kesret âlemin seyrâne geldik

Mukaddem zikr olunduğu üzre, muhabbet-i esmâiyye ve sıfâtiyye cümle kâinatın zuhûruna sebep olup mahall-i velâyetin ve mezâhir-i saltanatı taleb etmeğin hazret-i ahadiyyet ki ibtidâ-i tenezzülâttır, andan tenezzül eyleyip bu âlem-i taayyünât ü tekessürâta *seyrâne geldik*, buyurdular. Ya'nî bu âlem-i mülk suver-i ilmiyye-i ilâhiyye ve mazhar-ı tecellî-i Hazret-i Ma'bûd'dur. Ve Hak Subhanehû Teâlâ, vâcibu'l-vücûd ve lâ mevcûde illâ Hû'dur. وَكانَ اللهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْئٌ لاشَريكَ لَهُ فِي الْمُلْكِ[145] [Ve Allah vardır ve O'nunla beraber bir şey yoktur. Mülkünde de hiçbir ortağı yoktur] olup bu seyrân-ı cihândan murâd, fuâd-ı insân-ı kâmil, hakîkat-i eşyâyı tahkîk edip tevhîd-i zât ve tevhîd-i sıfât ve tevhîd-i ef'âle [4[b]] erişmektir. Ve bu kesret-i taayyünât, vahdet-i Zât'a mâni' olmadığını ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn ile bilip imân-ı bi'l-ıyân sâhibi olup zann ü şübheden halâs olmaktır. Fefhem.

Geçüb fermân ile bunca avâlim
Gezerken âlem-i insâna geldik

İnde'l-muhakkikîn hazarât ve avâlim mukaddemâ beyân olunmuşidi. Ol vech üzre mebde'-i taayyünât ve merci'-i mükevvenât hazret-i ahadiyyettir ki, مِنْهُ بَدَاَ وَإِلَيْهِ يَعُودُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُون[146] [O'ndan başladı ve O'na avdet eder ve O'na geri döndürülürsünüz] ile sâbittir. Ve hazret-i ilm-i ilâhî ki a'yân-ı sâbitenin karargâhıdır ve âlem-i ceberût ki müstakarr-ı ervâh-ı mücerrededir. Ve âlem-i

144 Buyurmuşlardır: +Fefhem. Hüdâyî kol., 392, vr. 4[a]

145 Buhârî, Tevhîd, 22; Bed'u'l-hak, 1; Tirmizî, Tefsîr, 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 313, 510; IV, 431.

146 Bu cümlede "Allah, başlangıçta yaratmayı yapar, sonra onu tekrar eder. Sonra da yalnız O'na döndürüleceksiniz" (Rûm 30/11) âyetine telmîh vardır. Ayrıca bk.: A'râf 7/29; Enbiyâ 21/104; Yûnus 10/4; Neml 27/64; Rûm 30/27; Ankebût 29/19.

melekût ki mahall-i iktisâ-i hil'at-i eşbâh-ı latîfe[dir]. Ve âlem-i menâzil ki âlem-i gayb u şehâdet arasında berzahtır. Ve âlem-i mülk ki mahall-i iktisâ-i hil'at-i kesîfedir. Menba'-ı anâsır-ı erbaa ve ma'den-i mevâlîd-i selâsedir. Ve ecsâm-ı esîriyye-i semâviyye ve suver-i mürekkebât ve meâdin ü nebâtât ve hayvânât cümle âlem-i mülkdedir. Ve tenezzül-i âhir ki âlem-i insandır, on sekiz bin âlemi hakîkatce tabîatce esrârını muhît olmağla nefs-i nâtıka denir. Ammâ her ne zamân andan ahvâl-i nebâtiyye zuhûr ede, nefs-i nebâtî derler ve her ne zaman andan ef'âl-i hayvâniyye zuhûr ede, nefs-i hayvânî derler ve her ne zaman kuvâ-yı hayvâniyyesi kuvâ-yı ruhâniyyesine galebe ede ana nefs-i emmâre derler ve her ne zaman kuvvet-i âkilesi ahvâl-i fesâdını derk edip kabâyih irtikâbından men' ede ana nefs-i levvâme derler ve her ne zaman âlem-i gaybdan nur-ı kalbi zâhir olup izhâr-i kemâl ede nefs-i mülhime derler. Bu rütbe sâlike mukaddime-i sulûktür. Ve çün nûr-i kalbi işrâk edip kuvâ-yı hayvâniyyesine galebe ede, sultân-ı ledün zâhir olup nefs sükûnet bula, ol vakit nefs-i mutmainne derler. Ve her ne zaman ki bi'l-kuvve olan envâr-ı kemâlâtı bi'l-fiil zuhûr eyleye, mir'ât tecellî-yi ilâhî olup ana kalb derler. Mecmaü'l-bahreyn olmağın[147] لايَسَعَنِي أرْضِي وَلاسَمائِي وَلَكِنْ يَسَعَنِي قَلْبُ عَبْدِي النَّقِي النَّقِي [Yerime ve göğüme sığmadım. Ancak mü'min, muttakî, hâlis kulumun kalbine sığdım] haber-i sahîhi mûcibince ve[148] قَلْبُ الْمُؤْمِنِ عَرْشُ اللهِ [Mü'minin kalbi Allah'ın arşıdır] mefhûmunca arş-ı hazret-i ilâhî ve ma'den-i esrâr-ı sübhânî olur. Gürûh-i hulûliyyîn bu halden azıp ma'nâ-yı tecellîyi fehm edemediler. Zîrâ zât-ı Hudâ hiçbir şey'e hulûl etmez, mümkün dahi değildir. Ve ma'lûmdur ki vâcib mümkin olmaz. Pes, Cenâb-ı Hak'ın tecellîsine arz u semâ ve bunlarda olan tahammül edemeyip ancak cümle sivâdan pâk ve zulümât-ı nefsden halâs olup musaffâ ve envâr-ı muhabbetullâh ile mücellâ olan kalb-i mü'min tahammül eder. Lâkin *men lem yezük lem ya'rif* [tatmayan bilmez] mısdâkınca bu sır ta'bîre gel-

147 Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 273.

148 Hakîm et-Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, Beyrut 1965, s. 130, 269, 270, 374; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, I, 101-102.

meyip, hakîkat-i inâyet-i rabbâniyye ile muvaffak olanlar zevk-yâb olmaları bilâ raybdır. *Yesseranallâhu Teâlâ*. [Allah bize kolaylaştırsın.]

Ve bu bâbda râh-ı şerîatden ser-i mû meyl ile hâlât da'vâsında olanların ahvâli ta'rife hâcet olmayıp kemâl-i tasfiye-i derûnla ahkâm-ı şerîat-ı Muhammediyye'ye yapışıp envâr-ı zikr-i Hudâ ile zâhir u bâtınını pür-nûr etmeğin ma'den-i envâr u esrâr [5ª] olmağa sa'y olunup, mücerred âriflerin elfâzıyla iktifâ eyleyip hâlâtına riâyet etmeyenler hâlî ve hâlâttan berî olmalarında iştibâh olunmaya. Ve ma'lûm olsun ki kat'-ı merâtib ve ref'-i menâzil insâna mahsûsdur وما مِنَّا إلاّ لَهُ مَقامٌ مَعْلومٌ (Saffât 37/164) [Bizim her birimiz için, bilinen bir makām vardır] mısdâkınca melâike her biri bir rütbede olup uhrâya tecâvüz edemezler. Ammâ insân kat'-ı merâtib edip maârifde kemâlâta neyl ü vusûlünde iştibâh olunmaya ki Âdem aleyhisselâm yeryüzünde halîfe olup *alleme'l-esmâ*ya mazhar ve ahsen-i takvîm üzere halk olunup evlâdında dahi bu esrâr cümle zuhûr eyleyip Hazret-i Âdem'den Fahr-i kâinata gelince enbiyâ-yı kirâm sâhib-i nübüvvet ve velâyet olup hâtemü'n-nebiyyîn zâhirde ve bâtında cümleye fâik olup anlardan sonra hâliyâ ümmetinde selâtîn-i memâlik-i dîn olan evliyâ-i izâm ilâ inkirâzi'd-devrân halîfe olup mahrem-i esrâr-ı Hudâ oldukları sâbit ve muhakkaktır. Pes [149] يابْنِي آدَمَ خَلَقْتُ الْأَشْياءَ لِأَجْلِكَ وَخَلَقْتُكَ لِأَجْلِي فَكُنْ أَنْتَ لِي فَيَكُونُ الْأَشْياءُ لَكَ [Ey Adem oğlu, seni Kendim için, eşyâyı da senin için yarattım. Bundan ötürü sen benim ol, eşyâ da senin olsun] mazmûnunca bir âdem Cenâb-ı Hak'ın yolunda ifnâ-yı vücûd-ı fânî edip fenâfillâh ile bekābillâha erip terk-i mâsivâ eyleye; ol zâtın cümle eşyâ mahkûmu olup sultân-ı ma'nevî denilir ve Hazret-i Azîz âlem-i insâna gezip geldiklerinde ma'nevî hallerini işbu beyt-i şerîflerinde ıyân buyurmuşlardır. Elhâsıl ibtidâ-i tenezzülât hazret-i ahadiyyet ve âhir-i merâtib-i tenezzülât âlem-i insân-ı kâmil oldu. Pes, Hazret-i Azîz şimden gerû gene âlem-i ezele ve makām-ı asla rucû'a azîmet edip buyururlar.

[149] Muhyiddîn ibnu'l-Arabî, *Mişkâtü'l-Envâr/Nurlar Hazînesi*, ter.: Mehmet Demirci, İstanbul: İz Yay., 2006, s. 126.

Fenâ buldu vücûd-ı fânî mutlak
Bıraktık katreyi ummâna geldik

Çünki Hazret-i Azîz mebdei ıyân etti. Meâdı dahi beyâna şürû' etti. Pes, nev'-i insânî ki câmi'-i cemî'-i avâlimdir ve mazhar-ı eltâf-ı sübhâniyyedir. حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمانِ[150] [Vatan sevgisi imândandır] mûcibince ezelden firâkı ateşine yandığından tâlib-i merci' vü meâd oldu. Lâkin bildi ki *mûtû kable en temûtu*[151] mûcibince mevt-i ihtiyârı kabûl etmeyince ve zulümât-ı kesret ve taayyünâtı ref' vü def' etmeyince vusûl-i vatan-ı aslî müyesser olmayıp كُلُّ مَنْ عَلَيْها فَانٍ وَيَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُوالْجَلالِ وَالْإِكْرامِ (Rahmân 55/26-7) [Yeryüzünde bulunan her şey fânîdir. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak] mûcibince vücûd-ı resmîsini fânî ve zât-ı Hakk'ı bâkî bilip fenâfillâh olup bekābillâha azîmet etmeğin katre-i vücûd-ı mevhûm-ı mukayyedini deryâ-yı ummân-ı tevhîd-i zât-ı Hakk-ı mutlakda gark eyledi. Pes Hazret-i Azîz bundan sonra ihrâz buyurdukları rütbe-i âliyyeden haber verip saâdetle buyurmuşlardır:

Geçüb âhir bu kesret âleminden
Hüdâyî halvet-i Sultân'a geldik

Pes, âlem-i kesret ki sâlike ayn-ı hicâb-ı zulmânî ve âlem-i ahadiyyete mâni' olduğu, sâlik, benlik ve gafletden geçmediğinden nâşî bir hâldir ki [5ᵇ] vücûd-ı mevhûmu andan ibârettir. Bâzı erbâb-ı zâhir, hakâyık-ı sûfiyyeden ârî ve esrâr-ı ârifîni bilmekden berî kimesneler ifnâ-yı vücûdu fenâ-i bedene kıyâs edip nice vâhî sözler söylerler; öyle değildir. İfnâ-yı vücûd sûfiyye yanında ancak benlikden halâs olmakdan ibârettir. Zîrâ benlik şirk-i hafîdir. Mûcib-i azâb-ı elîm olduğunda iştibâh yoktur. Hazret-i Azîz *Cem' ve Fark Risâlesi*'nde şirk-i hafî ve celîyi fark edip bu nazm-ı şerîflerinde sâlikîni irşâd için buyurmuşlardır:

150 el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 413.
151 el-Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 402.

İki kısm oldu şirk ey merd-i tâhir
Biri şirk-i hafîdir biri zâhir

Celîden kurtulupdur ehl-i îmân
Hafide ancak müşkil ey cân

Usât-ı mü'minîni yakdığı nâr
Anınçündür beyim şirk-i hafî var

Kişi şirkden edince ictinâbı
Muhakkak bil ki ol görmez azâbı

Karındaş anladınsa bu tarîkı
Karînin ola tevhîd-i hakîki[152]

vârid olmuştur. وُجُودُكَ ذَنْبٌ لايُقَاسُ عَلَيْهِ ذَنْبٌ [Varlığın hiçbir günahla mukāyese edilemeyecek bir günahtır.] Varlıktan geçip tevhîd-i zâta erişmeyince sâlik kemâle ermeyip ikilikte kalmağın hüsrânda olduğuna iştibâh yoktur. Hattâ meşâyih-i kirâm buyurmuşlar, sâlik tevhîd-i ef'âle ve tevhîd-i sıfâta erişip tevhîd-i zâta ermese nâkıstır; âlem-i berzahta kalıp ehl-i mihnettir deyü tahkîk ettiler. Hazret-i Pîr dahi tenbih edip buyurmuşlardır, tâ ki sâlik matlaba vusûl bula:

İrişe gör beyim tevhîd-i zâta
Bakıp kalmagıl ef'âl ü sıfâta

Pes, Hazret-i Azîz bu takdîrce kesret-i ihtilâfât ve ezdâd u sıfât u taayyünât ve bi'l-cümle menzil-i tevhîd-i ef'âl ü sıfâttan geçip tevhîd-i zâta eriştiklerini izhâr buyururlar. Mukaddimede mebde-i evvel-i tenezzülât hazret-i ahadiyyettir ve hazret-i ahadiyyetten hazret-i vâhidiyyete tenezzül, tenezzül-i sânî

152 Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk*, s. 93-95.

denilmiş idi. Sâir hazarât u avâlime tenezzül bu tertîb üzre zikr olunmuştur. Pes, kāide-i mezkûre üzre hazret-i ahadiyyet ki makām-ı evvel-i tenezzülât-dandır. Ev ednâ ve ahadü'l-cem' ve tâmme-i kübrâ denilir. Ve hazret-i vâhidiy-yet ki makām-ı tenezzül-i sânîdir; Kābe kavseyn ve mecmau'l-bahreyn denilir. Pes, makām-ı aslî ki مِنْهُ بَدَأَ وَإِلَيْهِ يَعُودُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُون mısdâkınca tenezzülde mukaddem ve كُلُّ شَيْءٍ يَرْجِعُ إِلَىٰ أَصْلِهِ [ve herşey aslına döner] mûcibince rücû'da muahhar ol-muş olur. Ve Hazret-i Risâlet-penâh sultân-ı kevneyn aleyhi efdalü's-salavât ve ekmelü't-tahiyyât hazretleri[153] لِي مَعَ اللهِ وَقْتٌ لايَسَعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلانَبِيٌّ مُرْسَلٌ [Benim Allah ile öyle bir vaktim vardır ki, oraya ne bir mukarreb melek ve ne de gön-derilmiş bir peygamber sığar] buyurup ism-i nebîyi ta'yîn buyurmadıklarından mutlak zikri kemâle sarf olunup kendi zât-ı saâdet ve câmi'-i kemâlâtına dahi işârettir ki ol vakitte deryâ-yı tevhîde gark ve vâsıl-ı zât-ı Hak olup vücûd-ı mevhûm-ı Muhammediyye'den bakıyyeten-mâ kalmadığına işâret olur. Fefhem. Pes, hazret-i Azîz kesret âleminden geçip buyurdukları, ifnâ-yı vücûd-ı mevhûmî edip 'halvet-i sultan' ki lî-meallâh vaktidir. Ol esrâra vâsıl olup fenâfillâh ile bekābillâha eriştik deyü, vâsıl-ı mebde' vü meâd idüğün [6a] tasrîh buyurup, وأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ (Duhâ 93/11) [Ve Rabinin nimetini an] emr-i celîline amel ve sâlikîni menzil-i kusvâya himmetlerini bülend etmeleriyle irşâd bu-yurmuşlardır.

Beşer haddi efendi bu kadardır
Ötesi sanma makdûr-ı beşerdir

Hudâ çün küntü kenzen sırrın açdı
O kenzin zübdesin insâna saçdı

Fezâil cümle anda cem' olubdur
O Hakk'a vü Hak ana sem' olubdur

153 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 244.

Olur insân-ı kâmil mazhar-ı Hak
Gözünden perdeyi kaldır onat bak

Kulûb-i evliyâdır Hakk'a mahrem
Kulûb-i evliyâdır arş-ı a'zam

Efendi bulmak istersen ilâhı
Kulûb-i evliyâdır cilvegâhı[154]

Hâtime; ma'lûm olsun ki hazret-i Azîz ahvâl-i mebde' vü meâdı ve hâl-i velâyetlerinin sırrını bu beş beyit ilâhîleri zımnında beyân buyurup tahdîs-i ni'met ve bu vechile irşâd-ı uşşâk buyurmuşlardır. Ve hazret-i Azîz'in rûhâniyetleri ilâ inkirâzi'd-devrân bekāsında iştibâh olunmayıp ve verâset-i[155] velâyet-i sadr-ı kâinât aleyhi efdalü't-tahiyyâta اَلْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الأَنْبِيَاءِ[156] [Âlimler nebîlerin vârisleridir.] şâhid-i kavîdir. Ve Resûl-i ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin bâb-ı velâyetleri kıyâmete değin mesdûd olmayıp ulemâ-yı billâh hissedâr ve feyz-yâb olup hakîkat-i Muhammediyye'den müstefîz olmaları ehli yanında rütbe-i ıyândadır. Pes, bu rütbeyi ihrâz eyleyen evliyâ-yı kirâmı sâir âhâd-ı nâsa kıyâs eyleyip dünyâdan âhirete intikāllerinde aslâ rûhâniyyetleri olmayıp ve rûhâniyyetleri bu kadar deyü i'tikâd eylemekde hatâ mukarrer olup hatar-ı azîm olduğuna iştibâh olunmaya. Hattâ فَالْمُدَبِّرَاتِ اَمْرًا (Nâziât 79/4) [Andolsun iş düzenleyenlere.] nazm-ı celîlinde ba'zı muhakkikîn yazdılar ki, müdebbirât-ı emrden murâd, ervâh-ı kudsiyye ki ervâh-ı evliyâ-i kirâmdır, anların vâsıtasıyla Cenâb-ı Hak nice şuûn izhâr buyurup mahlûk anlardan intifâ' ederler.[157] İşbu sırra binâen evliyâ-yı kirâm kabirleri ziyâret olunup anların vâsıtasıyla Cenâb-ı Hak'dan maksad niyâz olunup hulûs üzere olanlar nâil-i

154 Hüdâyî, *Necâtü'l-garîk*, s. 93, 113
155 Verâset: Vâris. Hüdâyî kol., 269 vr. 18[a]
156 Tirmizî, V, 48.
157 Yukarıda geçen âyetin tefsîrinde, Afvî'nin görüşlerini naklettiği muhakkîklerin başında, sûfî müfessir Abdürrezzâk Kâşânî gelmektedir. Bursevî'nin yorumu da böyledir. Bk.: İ. Hakkı Bursevî, *Tefsîr-i Rûhu'l-beyân*, İstanbul: Osman Bey Mat., 1928, X, 316; a.g.m., *Ferahu'r-Rûh*, I, 9.

merâm olmaları müşâheddir. Şol kimesne ki inkâr ide, kemâl-i hicâb kendüde olup münkir-i tarîkat olmağın kıyâmette evliyâ-yı kirâmın makāmâtını görüp alâkası olmadığından azîm tahassür ü nedâmet eylemesinde iştibâh yoktur ve bu misillü âdemler ancak cehlinden eder inkârı. Zîra fi'l-cümle dânişi olsa bir mikdâr ahvâl-i kibâra ıttılâ' ile gāyet inkârda olmayıp tâlib-i Hakk-ı Bârî olur. Husūsenلِكُلٍّ جَعَلْنا مِنْكُم شِرْعَةً وَمِنْهاجًا (Mâide 6/48) [Her birinize bir şeriat ve yol verdik] nazm-ı celîlinde İmâm Fahr-i Râzî *Tefsîr-i Kebîr*'inde yazmıştır; şir'aten ile murâd şerîat, minhâcen ile murâd tarîkat olup inkârda hâl ne vechile olmasını beyâna hâcet yoktur. Elhâsıl tarîkat-ı aliyyede cümle esrâr-ı şerîat-i Muhammediyye nümâyân olup ehl-i tarîk olanlar rütbe-i ıyâna varıp Cenâb-ı Hak'dan eltâf-ı bî-pâyân ve bî-nihâyeye vusûllerinde şübhe yoktur. Lâkin bu bâbda cehl ile âlûde ahkâm-ı şerîatdan haberdâr olmayan âdemler sûfî ziyyinde olup şer'a muhâlif evzâ' vü akvâl kaydında olmağın anlara bakıp tarîkat-ı aliyyeyi inkâr [6b] lâyık değildir. Zîrâ bunlar eşkıyâ vü erâzil makūlesi olup anları ehl-i tarîkdan addetmek hatâdır. Pes, şerîatda kâmil, riyâzetde mâhir, zâhir u bâtını ma'mûr kimesnelerin dâmenini tutup, tâlib-i esrâr olmak âlî himmettir. Ve esrâr-ı evliyâ-yı kirâma vusûl Cenâb-ı Hak'dan tevfîka muhtâçdır. Yoksa yalnız kāl ile fehm olunur değildir. Ve evliyâ-yı kirâma ta'n eden âdemler felâh bulmayıp hüsrân-ı azîme mazhar olmasında iştibâh olunmaya. Hattâ مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْحَرْبِ وَمَنْ بَارَزَنِي بِالْحَرْبِ قَصَمْتُهُ فِي النَّارِ[158] [Kim benim bir velime düşmanlık ederse, bana savaş açmıştır. Kim bana savaş açarsa onu ateşte helâk ederim.] hadîs-i kudsîsinde şurrâh-ı hadîs beyân buyurmuşlardır ki; evliyâ-yı kirâma adâvet ü ta'n, maâzallâh-i Teâlâ sû-i hâtimeye sebeb olup, helâk-ı ebediyyeye uğramaya bâisdir. Pes, böyle hatar-ı azîm bu bâbda olunca inkâr u adâvete cesâret eden âdem aceb âdem addolunmaya lâyık olur mu? *Edâmenallâhu Teâlâ fî-hubbi evliyâi ve asfiyâihî.* [Allah Teâlâ bizi evliyâ ve asfiyânın muhabbetinde dâim eylesin.]

158 Benzer rivâyetler için bk.: İbn Arabî, *Mişkâtü'l-envâr*, s. 140, 158.

Ve ma'lûm olsun ki insânda kemâlâta isti'dâd olduğunda iştibâh olunmayıp kendi vücûdunda olan rütbe-i âliyeye ve saâdet-i sermediyyeye bi'l-kuvve isti'dâdını fiile getürüp âlem-i zulumât-ı nefsden hurûc ve âlem-i envâr-ı ahadiyyete urûc edip sıfat-ı şeytâniyyeden halâsa sa'y u himmet oluna. Ve muhakkikūn böyle tahkîk etmişlerdir ki, hâtır-ı beşerde muzmer olan sıfat-ı hannâsiyye âlem-i ceberûta değin mean sâlik ile sülûk edip bu âlemin nihâyeti kahhâriyet olmağın ol demde sıfat-ı hannâsiyye mahv olur. İmdi bu âleme varınca insan sıfat-ı hannâsiyyeden istiâze üzre olup bir insân-ı kâmile teslîm olmak lâzımdır ki envâr-ı tecellîye mazhar olup *Eşhedü enlâ ilâhe illallâh ve eşhedü enne Muhammeden abduhû ve resûluhû* sırrına vâsıl olmağın imân-ı bi'l-ıyân sâhibi olmağın zann ü gümândan halâs olup mü'min-i kâmil ola. **الروح الإنساني** [/و]هو اللطيفة العالمة المدركة من الإنسان الراكبة على الروح الحيواني، نازل من عالم الأمر، يعجز العقول عن إدراك كنهه وذلك الروح قد تكون[159] مجردة، وقد تكون[160] منطبقة في البدن. **الروح الحيواني** جسم لطيف منبعه تجويف القلب الجسماني وينتشر بواسطة العروق الضوارب إلى سائر أجزاء البدن. **الروح الأعظم** الذي هو الروح الإنساني مظهر الذات الإلهية من حيث ربوبيّتها، لذلك لا يمكن أن يحوم حولها حائم، ولا يروم وصلها رائم، لا يعلم كنهها إلا الله [/تعالى]، ولا ينال هذه البغيّة سواه وهو العقل الأول والحقيقة المحمدية والنفس الواحدة والحقيقة الأسمائيّة، وهو أوّل موجود خلقه الله على صورته وهو الخليفة الكبرى[161] وهو الجوهر النوراني جوهريّته مظهر الذات [/و]نورانيّته مظهر علمها ويسمّى باعتبار الجوهريّة نفسًا واحدةً وباعتبار النورانيّة عقلا أولا، فكما أن له في العالم الكبير مظاهر وأسماء من العقل الأول والقلم الأعلى والنور والنفس الكليّة واللوح المحفوظ، وغير ذلك له في العالم الصغير الإنسانيّ مظاهرٌ وأسماءٌ بِحَسَبِ [٧] ظُهوراتِه ومَراتِبِهِ في اِصْطِلاحِ أَهْلِ الله وغيْرِهِمْ، وهِيَ السِّرُّ والخفيّ والروحُ والقلبُ، والكلمةُ، والروع، والفؤادُ، والصدْرُ، والعقْلُ، والنفْسُ. **İnsânî ruh**; hayvânî rûha binmiş, insandaki bilen ve idrâk eden latîfedir. Emr âleminden iner. Akıllar onun künhünü idrâk etmekten âcizdir. Bu ruh bâzen mücerred bâzen de bedene mutâbık olur. **Hayvânî ruh**; menbaı, cismânî kalbin boşluğu

159 يكون :تكون T., s. 117.
160 يكون :تكون T., s. 117.
161 الأكبر :الكبرى T., s. 118.

olan latîf cisimdir. Ve damarlar vâsıtasıyla bedenin diğer parçalarına yayılır. **Ruh-ı a'zam**; rubûbiyyeti bakımından Zât-ı İlâhî'nin zuhûr alanı olan insânî ruhtur. Bundan dolayı dönen hiçbir şey onun etrâfında dönüp dolaşamaz ve hiçbir tâlib ona vuslatı isteyemez. Onun künhünü sadece Allah Teâlâ bilir ve bu arzuya da O'ndan gayrısı nâil olmaz. Ruh-ı a'zam, akl-ı evvel, hakîkat-i Muhammediyye, nefs-i vâhide, hakîkat-i esmâiyyedir. Ve Allah'ın kendi sûretinde yarattığı ilk varlıktır ve halîfe-i ekberdir. Yine o nûrânî bir cevher olup cevher oluşu zâtî mazhar ve nûrânî oluşu ise ilmî mazhardır. Cevher oluşu bakımından "nefs-i vâhide", nûrânî oluşu bakımından da "akl-ı evvel" olarak isimlendirilir. Allah'ın âlem-i kebîrde (kâinatta), akl-ı evvel, kalem-i a'lâ, nûr, nefs-i küllî, levh-i mahfûz gibi mazharları ve isimleri olduğu gibi insan da denilen küçük âlemde dahi mazharları ve esmâsı vardır. Bu isimler Allah dostlarının ve diğerlerinin ıstılâhında zuhûrat ve mertebelerine göredir ki bunlar: Sır, hafî, ruh, kalp, kelime, rû', fuâd, sadr, akıl ve nefsdir.[162]]

Pes bu ta'rîfleri seyyidü'l-muhakkikîn ve senedü'l-mudakkikîn Seyyid Şerîf *Ta'rîfât*'ında îrâd eylemiştir. Bu mahalde zikr olundu kim anlar beyne'l-ulemâ makbûl ve rütbeleri inkârdan berî ıstılâhât-ı sûfiyyesinden hâlî olmayıp hâlât-ı insân-ı kâmil ne vecihle olur inkâr olunmayıp âyât-ı adîdede işbu isimler zikr olunmuştur, îrâda hâcet yok. Ve bu on isimden her bir ismi hakîkat-i rûh-ı insânî üzere ıtlâk etmek merâtib-i rûhdan bir mertebe ve maânîden bir ma'nâ itibârıyladır. Ammâ cümleden murâd, bir ma'nâdır. İhtilâfât ancak ta'bîrdedir. Nitekim buyurmuştur عِباراتُنا شَتَّى وحُسْنُكَ واحِدٌ / وَكُلٌّ إلى ذالكَ الْجَمالِ يُشِيرُ[163] [İfâdelerimiz başka başka ve senin güzelliğin ise birdir. Hepsi bu cemâle işâret eder.] Ve

[162] Cürcânî, yukarıdaki ıstılahların tanımını Dâvud Kayserî'den almıştır. Bk.: Kayserî, *Mukaddemât*, s. 105.

[163] Risâlenin bütün nüshalarında beytin ikinci mısraı وَكُلٌّ إلى ذالكَ الْجَمالِ يُشِيرُ olarak yazılmıştır. Ancak Dâvûd-i Antâkî'nin (v. 1599) *Tezyînü'l-esvâk* isimli eserinde yer alan ve anonim olduğuna işâret edilen beyitin bu mısraı, وَكُلٌّ إلى ذاكَ الْجَمالِ يُشِيرُ ibâreleriyle yazılmıştır. Beytin vezni açısından da ذالكَ yerine ذاك daha isâbetlidir. Bk.: Dâvûd-i Antâkî, *Tezyînü'l-esvâk fî ahbâri'l-uşşâk*, 2. bs., Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1986, II, 398.

ma'lûm ola ki, ârif-i kâmile lâzımdır ki, mücerred makām-ı cem'de kalmayıp makām-ı tefrîk ki muktezâ-yı merâtib ü tenezzülât ve taayyunât u tekessürâttır, riâyet-i merâtib-i eşyâda kusūr etmeyip cem' mea't-tefrîk mezheb-i ehl-i tevhîd olduğuna [/göre] amel edeler.[164] Pes, bu esmâdan "sır" ıtlâkına sebeb budur ki, erbâb-ı kulûb ki râsihân-ı ilm-i gaybdır; idrâki onlardan gayra müyesser değildir. Ve "hafî" şol hafâsı i'tibârıyla denir ki, ârifândan ve gayrıdan hafîdir. Ve "rûh" şol i'tibâr ile denir ki, menba'-ı feyezân-ı cemî'-i kuvâ-yı nefsâniyye olmuştur. Ve "kalb" şol i'tibâr ile denir ki, iki vech arasında inkılâbı vardır. Ya'nî Cenâb-ı Hakk'a müteveccih olup envâr istifâza eder. Ba'dehû nefs-i hayvâniyye cânibine teveccüh edip bi-hasebi'l-isti'dâd aldığı nûrdan feyz verir. Ve "kelime" denir ki, nefes-i Rahmânî'den insanda zuhûru kelime zuhûru gibidir. Fefhem. Ve rû' denir ki kahr-ı mübdiinden havfı ve fezeı vardır. Ve "fuâd" denir ki, mübdiinden müteessirdir. Ve "sadr" denir ki, teveccühü beden cânibine olup beden anın masdar-ı envârıdır.[165] Ve "akıl" denir ki kendi zâtını taakkul eder ve bu akl-ı evvelden tenezzül muktezâsınca ukûl-ı aşara ve eflâk-ı tis'a hâsıl olur. Lâ tağfel. [Gâfil olma.] Bunun tafsîli Şeyh Şehabbeddîn Sühreverdî'nin *Risâle-i Heyâkile*'sinden taleb oluna. Ve nefs denildi ki, zâtı i'tibariyledir. Fefhem cedden. Ve yine ma'lûmun olsun ki, Seyyid Şerîf *Ta'rifât*'ında îrâd edip beyân buyurmuşlardır:

اللطيفة الإنسانيّة هي النفْسُ الناطِقَةُ الْمُسَمّاةُ عِنْدَهُمْ بالقَلْبِ وَهِيَ فِي الحَقيقَةِ تَنَزُّلُ الروحِ إلى رُتْبَةٍ قَريبَةٍ مِنَ النَّفْسِ مُناسِبَة لَها بِوَجْهٍ، وَمُناسِبَة لِلرُّوحِ بِوَجْهٍ وُيسَمَّى الْوَجْهُ الْأَوَّلُ الصَّدْرُ والثّانِي الْفُؤادُ. **الْحَضَراتُ الخَمْسَةُ**[166] **الإلهيَّةُ** حَضْرَةُ الْغَيْبِ الْمُطْلَقِ وَعالَمُها عالَمُ الْأَعْيانِ الثابِتةِ فِي الحَضَراتِ[167] العالِيَّةِ[168] [/و] فِي مُقابَلَتِها حَضْرَةُ الشَّهادَةِ الْمُطْلَقَةِ وَعالَمُها عالَمُ الْمُلْكِ وحَضْرَةُ [/الْغَيْبِ] الْمُضافِ وهي تَنْقَسِمُ إلى ما يكونُ أَقْرَبُ مِنَ الْغَيْبِ المطلقِ وعالَمُه عالَمُ الأَرْواحِ[٧]

164 Amel edeler: Hamledeler. Hüdâyî kol., 269 vr. 20b

165 Bk.: Kayserî, *Mukaddemât*, s. 106.

166 الخمس: الخمسة T., s. 93.

167 الحضرة: الحضرات T., s. 93.

168 العلمية: العالمية T., s. 93.

الْجَبَروتِيَّةِ والملكوتية أعني عالَمَ العقولِ والنُّفوسِ الْمُجَرَّدةِ وإلى ما يكون أقرب من الشهادة المطلقة و[/عالمُه] عالَمُ المِثالِ ويُسَمَّى بعالَمِ الملكوتِ والخامِسةُ حضرةُ الجامِعَةِ لِلْأَرْبعةِ المذْكورَةِ وعالَمُها عالَمُ الإنْسانِ الجامِعِ بجميع العوالِمِ وما فيها. فعالَمُ الْمُلْكِ مَظْهَرُ عالَمِ الملكوتِ وهو عالَمُ المثالِ المطلقِ وهو مظهرُ عالمِ الجبروتِ، أيْ عالمِ المجرداتِ وهو مظهرُ [/عالمِ] الأعْيانِ الثابتَةِ وهو مظهرُ الأسماءِ الإلهيَّةِ والحضرةُ الواحديَّةُ وهي مظهرُ الحضرةِ الأحديَّةِ. **التَّحلّي** ما يَنْكَشِفُ لِلْقُلوبِ مِنْ أنْوارِ الغُيوبِ، [/إنما جَمْعُ الغُيوبِ] بِاعْتِبارِ[/تَعَدُّدِ] مَوارِدِ التحلّي. فإنّ لِكُلِّ اِسْمٍ إلهيٍّ بِحَسَبِ حِيطَتِهِ وَوُجوهِه تجلّياتٌ مُتَنَوِّعَةٌ. **التحلي الذاتي** ما يكون مبدؤه الذات من غير إعتبار صفة من الصفات معها وإن كان لا يحصُل ذلك إلا بواسطة الأسماء والصفات إذْ لا يتجلى الحق من حيث ذاته على الموجودات إلا من وراء حجاب من الحجُب الأسمائيّة. **التحلي الصفاتي** ما يكون مبدؤُه صفة من الصفات من حيث تعينها[169] وإمتيازها عن الذات. **قاب قوسين** [/و]هو مقام القرب الأسمائيّ بإعتبار التقابل بين الأسماء في الأمر الإلهيِّ المسمى [/ب] دائرة الوجود كالإبداء والإعادة والنـــزول والخروج والفاعليَّة والقابليَّة وهو الإتِّحاد بالحق مع بقاء التمـــيّز المعبَّر عنه بالإتصال ولا أعلى من هذا المقام إلا **مقام أوأدنى** وهو أحدية عين الجمع الذاتية المعبّر عنه بقوله "أوأدنى" لارتفاع التميّز عن الإثنينية الإعتباريَّة هناك بفناء المحض والطمس الكلِّيِّ للرسوم كلها. **الفناء** سقوط الأوصاف المذمومة كما أنّ البقاء وجود الأوصاف المحمودة والفناءُ فناءآنِ أحدُهما ما ذَكَرْنا، وهو بكثرة الرياضة والثاني عدم الإحساس بعالم الملك والملكوت، وهو بالإستغراق في عظمة الباري ومشاهدة الحقِّ، وإليه أشار المشايخ بقولهم "الفقر سوادُ الوجه في الدارَيْنِ" يعني الفناء في العالَمَيْن. **الجمع والتفرقة الفرق** ما نُسِبَ إلَيْكَ. **والجمع** ما سُلِبَ عنك ومعناه أنما يكون كسباً للعبد، من إقامة وظائف العبوديَّة وما يليق بأحوال البشريَّةِ فهو فرق وما يكون مِنْ قِبَلِ الحقِّ من أبداء معان، وأبداء لطفٍ وإحسانٍ فهو جمع. ولا بدَّ للعبد منهما فإنَّ مَنْ لاتفرقة له لا عبوديَّة له، ومن لا جَمْعَ له لا معرفة له فقول العبد "إياك نعبد" إثبات للتفرقة باثبات العبوديَّة وقوله "وإياك نستعين" طلب الجمع. فالتفرقة بداية الإرادة والجمع نهايتها. **جمع الجمع** مقام آخر وأتمّ وأعلى من الجمع فالجمع شهود الأشياء بالله والتبرِّي من الحول والقوة إلا بالله وجمع الجمع الاستهلاك بالكلِّيَّةِ، والفناء[170] [/٨] عمَّا سِوَى الله وهو المرتبة الأحديَّة. **السفر** لُغَةً قطع المسافة وشرعاً هو الخروج على قصد ميسرة ثلاثة أيام ولياليها فما فوقها بِسَيْرِ الابل ومشي الاقدام والسفر عند أهل الحقيقة عبارة عن سير القلب عند أخذه في التوجُّه إلى الحقِّ بالذكر والأسفار أربعة. **السفر الأول** [/و]هو رفع حجب الكثرة عن وجه الوحدة وهو السَيْرُ إلى الله من

169 تعيينها :تعيينها T., s. 53.

170 الغناء :الفناء T., s. 81.

منازل النفس بازالة التعشُّقِ من المظاهر والأغيار إلى أن يصل العبد إلى الأفق المبين وهو نهاية مقام القلب. **السفر الثاني** وهو رفع حجاب الوَحْدَةِ عن وجود[171] الكثرة العلمية الباطنية[172] وهو السير في الله بالاتصاف بصفاته [/والتحقُّق باسمآئه وهو السير في الحق بالحق الى الأفق الاعلى] وهو نهاية حضرة الواحديَّة. **السفر الثالث** وهو زوال التقيُّد بالضدَّين الظاهر والباطن، بالحضور[173] في أحدية عين الجمع وهو الترقّي إلى عين الجمع والحضرة الأحدية، وهو مقام قاب قوسين ما بقيت الاثنينيَّة فإذا ارتفعت وهو مقام أو أدنى وهو نهاية الولاية. **السفر الرابع** عند الرجوع عن الحق إلى الخلق وهو أحدية الجمع والفرق بشهود اندراج الحق في الخلق واضمحلال الخلق في الحق حتى يرى العين الوحدة في صورة الكثرة وصورة الكثرة في عين الوحدة، وهو السير بالله عن الله للتكميل، وهو مقام البقاء بعد الفناء والفرق بعد الجمع. **سواد الوجه في الدارْين** هو الفناء في الله بالكلية بحيث لا وجود لها[174] أصلاً ظاهراً وباطناً، دنيا وآخرة، وهو الفقر الحقيقي، والرجوع إلى العدم الأصلي، ولهذا قالوا: إذا تم الفقر فهو الله. **حق اليقين** عبارة عن فناء العبد في الحق، والبقاء به علماً وشهوداً، وحالاً لا علماً فقط فعلم كل عاقل الموت علم اليقين، فإذا عاين الملائكة فهو عين اليقين فاذا ذاق الموت فهو حق اليقين [/وقيل علم اليقين ظاهر الشريعة وعين اليقين الاخلاص فيها وحق اليقين] المشاهدة فيها. **حقائق الأسماء** هي تعينات الذات ونسبها لأنها صفات يتميز بها الإنسان بعضها عن بعض. الحقيقة المحمدية هي الذات مع التعين الأول وهو الاسم الأعظم

[**Latîfe-i insâniyye**; onlar (kâmiller) nezdinde kalb diye isimlendirilen nefs-i nâtıkadır. Hakîkatte o, rûhun nefse yakın bir mertebeye tenezzülüdür ki bir yönüyle nefsle bir yönüyle rûhla münâsebeti vardır. İlk yön sadr, ikincisi ise fuâd olarak adlandırılır. **Hazarât-ı Hamse-i İlâhiyye**; mutlak gayb mertebesi; onun âlemi, ilmî hazrette a'yân-ı sâbite âlemidir. Bunun karşısında mutlak şehâdet mertebesi bulunmaktadır ve âlemi, mülk âlemidir. Gayb-ı muzâf hazreti ise ikiye ayrılır: (İlki) mutlak gayb âlemine yakın olan mertebe ki onun âlemi, âlem-i ervâh-ı ceberûtiyye ve melekûtiyyedir. -Bununla, mücerred akıllar ve nefisler âlemini kastediyorum.- (Diğeri) Mutlak şehâdet âlemine yakın olan mertebe ki bunun âlemi, misâl âlemidir ve bu da melekût âlemi diye ad-

171 وجود :وجوه T., s. 124.
172 الباطنة :الباطنية T., s. 124.
173 بالحصول :بالحضور T., s. 124.
174 لصاحبه :لها T., s. 139.

landırılır. Beşincisi ise, zikredilen dört mertebeyi bünyesinde toplayan mertebedir ki onun âlemi, bütün âlemleri ve içindekileri kendinde toplayan âlem-i insândır. Mülk âlemi, melekût âleminin zuhur ettiği alandır ve mutlak misâl âlemidir. Mutlak misâl âlemi, ceberût âlemi yâni mücerredler âleminin zuhur ettiği alandır. Ceberût âlemi de âyân-ı sâbite âleminin zuhur ettiği alandır. Âyân-ı sâbite âlemi ise ilâhî isimlerin ve vâhidiyyet hazretinin zuhur ettiği alandır. Vâhidiyyet hazreti de ahadiyyet hazretinin zuhur ettiği alandır. **Tecellî**; kalbe doğan gayb nurlarıdır. Gaybların biraraya toplanması, tecellî menbâlarının çokluğuna bağlıdır. Her bir ilâhî ismin kapsamı ve yönlerine göre çeşitli tecellîleri bulunur. **Zâtî tecellî**; onunla birlikte olan herhangi bir sıfatı dikkate almaksızın ilkesi zât olandır. Bu her ne kadar isim ve sıfatların aracılığı olmaksızın husûle gelmiyorsa da. Zîra Hak zâtı itibârıyla mevcûdatta ancak esmâ perdelerinden bir perdenin arkasından tecellî eder. **Sıfâtî tecellî**; taayyünü ve zâttan ayrılması itibârıyla, ilkesi sıfatlardan bir sıfat olandır. **Kābe kavseyn**; ilk yaratma, yeniden yaratma, iniş, çıkış, fâiliyet ve kabiliyet gibi varlık dâiresi diye isimlendirilen emr-i ilâhîdeki isimler arasındaki karşılıklılık itibârıyla kurb-ı esmâî makāmıdır. Bu ise ittisâl diye ifâdelendirilen temyîzin varlığının sürmesi ile birlikte Hak ile ittihâddır. Bu makāmın üstünde ancak **evednâ makāmı** vardır. Bu ise, bütün şekillerin küllî bir silinmesiyle ve tam bir fenâ ile, burada itibârî olan isneyniyetten (ikililikten) tefrîki kaldırmak için "evednâ" olarak dile getirilen, zâtî aynu'l-cem' birliğidir. **Fenâ**; bekā nasıl ki övülmüş vasıfların varolması ise fenâ da yerilmiş vasıfların düşmesidir. Fenâ iki türlüdür. Birincisi zikrettiğimizdir, o da çokça riyâzetle olur. İkincisi, mülk ve melekût âlemine dâir hissin yokluğudur. Bu Bârî'nin azametine istiğrak ve Hakk'ı müşâhe ile olur. Meşâyih buna, "Fakr, iki dünyada da yüz karalığıdır" sözleriyle işâret etmiştir. Yânî iki dünyada da fânî olmaktır. **Cem ve tefrîk**; fark, sana nispet edilendir. Cem', senden soyulmuş olan şeydir. Mânâsı; kulluk vafizelerini ve beşerî hallere uygun olan şeyleri yerine getirmek gibi kula ait

kesbdir ki; işte bu farktır. Mânâların var edilmesi ve lutuf ve ihsânın yaratılması sûretiyle Hak tarafından olan ise cem'dir. Kula ikisi de lâzımdır. Çünkü tefrîkı olmayanın ubûdiyyeti yoktur, cem'i olmayanın da ma'rifeti yoktur. Kulun *iyyâke na'büdü* [ancak sana kulluk ederiz] sözü kulluğu isbât sûretiyle tefrîkı isbâttır. Ve yine kulun *iyyâke nesta'în* [ancak senden yardım dileriz] sözü cem'i talep etmesidir. Tefrîk, irâdenin bidâyeti, cem' ise nihâyetidir. **Cem'u'l-cem'**; başka bir makāmdır ve cem'den daha tam ve daha üstündür. Cem' eşyâyı Allah ile müşâhede etmek, tâkat ve kuvvetten ancak Allah ile berî olmaktır. Cem'u'l-cem' ise, bütünüyle yok olma isteği ve Allah'tan başkasından fâni olmaktır. Bu da ahadiyyet mertebesidir. **Sefer**; lügatte mesâfe kat etmektir. Ve şer'î olarak, deve yürüyüşüyle veya yaya olarak üç gün ve gecelik veya daha fazla bir seyahat niyetiyle yola çıkmaktır. Hakîkat ehline göre sefer, zikir ile Hakk'a yönelmeye başladığı zaman kalbin seyrinden ibârettir. Sefer dört çeşittir. **Birinci sefer**; vahdetten kesret perdelerini kaldırmaktır. Bu yolculuk, mazharlara ve ağyâra tutkuyla bağlanmayı yok etmek sûretiyle nefsin menzillerinden, kulun ufk-ı mübîne varıncaya dek Allah'a seyridir ki o kalb makāmının sonudur. **İkinci sefer**; bâtınî ilim kesretinin yüzlerinden vahdet perdesini kaldırmaktır. Bu O'nun sıfatlarıyla sıfatlanarak ve isimleri kendinde tahakkuk ettirerek Allah'da seyrdir. Bu seyir ise Hak'da Hak ile ve ufk-ı âlâya doğrudur ki vâhidiyyet hazretinin nihâyetidir. **Üçüncü sefer**; aynu'l-cem' ahadiyyetinde bulunmak sûretiyle zâhir ve bâtın olan zıtlarla kayıtlanmanın ortadan kalkmasıdır. Bu da aynu'l cem'a ve ahadiyyet hazretine yükselmektir ki isneyniyetin sürdüğü kābe kavseyn makāmıdır. Daha yükseldiğinde ise ev ednâ makāmıdır. Bu da velâyetin sonudur. **Dördüncü sefer**; halkdan Hakk'a dönüşte olur. Bu da Hakk'ın halkta mündemiç olduğunu ve halkın da Hak'ta kaybolduğunu müşâhede etmek suretiyle cem' ve fark birliğidir. Tâ ki göz birliği kesret sûretinde, kesret sûretini de vahdet gözünde görünceye dek. Bu da bütünüyle Allah ile Allah'tan seyirdir ki fenâdan sonra bekā, cem'den sonra fark makāmıdır. **Sevâdü'l-**

vecheyn fi'd-dâreyn (iki dünyada yüz karalığı); bu bütünüyle Allah'ta fani olmaktır. Öyle ki bu makām sahibinin ne zâhir ne bâtın ne dünyâ ne de âhiret açısından herhangi bir varlığı söz konusu olmaz. Bu mertebe, hakîki fakr makāmı olup aslî yokluğa dönüştür. Bunun için "Fakrı tamamlandığında o Allah'tır" dediler. **Hakka'l-yakîn**; kulun Hak'da fânî olmasından ve gerek ilim ve şühûd olarak gerekse ilim olmaksızın sadece hâl olarak O'nun ile bâkî olmasından ibârettir. Her akıllı varlığın ölümü bilmesi ilme'l-yakîndir. Melekleri gördüğünde ayne'l-yakîndir. Ölümü tadınca hakka'l-yakîndir. Denildi ki; ilme'l-yakîn şerîatın zâhiri, ayne'l-yakîn şerîatta ihlâs ve hakka'l-yakîn ise onu müşâhede etmektir**. Hakāik-i esmâ**; Zât'ın taayyünâtı ve nispetleridir. Nispetler, insanların birbirinden ayrıldığı birtakım sıfatlardır. **Hakîkat-ı Muhammediyye**; taayyün-i evvel ile beraber olan Zât'tır ki o "ism-i a'zam"dır.]

Pes, bu araya gelince olan ta'rîfât Seyyid Şerîf'dendir. Dahi ıstılâhât-ı sûfiyye çokdur ve cümlesi kütüb-i mu'teberede yazılmıştır. Ancak bundan maksūd insân-ı kâmili bildirip münkir olanları redd ü ibtâldir. Ve bu makāmâtın ricâli i'tikâd-ı dâhil-i sünnet ve'l-cemâat üzere olup aslâ inhirâfları olmadığı sâbitdir. Husûsen sâhib-i *Taarruf* mu'temed âdemdir. Kitâbının evvelinde meşâyih-i kirâmın cümle i'tikādâtını vech-i şer'î üzere olduğunu tafsîl eylemiştir. Hülâsa-i kelâm bu makāmât-ı âliyenin sâhibleri mâsivâdan cümle geçip bî-şebîh ve bî-nazîr olan Cenâb-ı Kibriyâ'ya teveccüh-i tâmm ile teveccüh eyleyip huzûr-ı tâmma vâsıllardır.

Ve ma'lûm olsun ki işbu tarîkat-i aliyyelere sâlik olanlar ashâb-ı menâsıb ve haşmet olanlar ile ihtilâtdan gāyet hazer edeler. Zîrâ derûnlarında eğer anlara bir mikdâr iltifât olursa ism-i Rakîb ve Gayûr âsârı zuhûr edip mazhar-ı Cemâl iken maâzâllâh mazhar-ı Celâl olup ya vücûdu âlemden kalkıp diyâr-ı ademe rıhlet eder ve yâhûd dergâh-ı Hazret'den merdûd olup envâ'-ı hasret ü nedâmetle mahlûk-ı âciz ve muhtâca [8ᵇ] arz-ı hâcet etmek belâsına uğrar. Pes,

ehl-i dünyâya iltifâttan gāyet hazer etmek vâcib olmuşdur. Her hâlde yardımı Cenâb-ı Hak'dan isteyip tazarru' vü niyâzdan dûr olmaya. Zîrâ mu'tî-yi hakîkî Cenâb-ı Kibriyâ'dır. Cenâbından kerem olmadıkda cümle âlem neye kādir olur? Pes, mün'im-i hakîkî Cenâb-ı hazreti oldukda gayretullâh kendinden gayrıya mürâcaat ve ricâya rızâ vermeyip, kalbini bu taraftan dûr edenlere, ihsân ümîd eyledikleri âdemlerin yüzünden çok zillet ve horluk göstermişdir ve bu müşâhede olunmuştur. Pes, sâlik-i râh-ı Hudâ olanlar daimâ ref'-i gaflet edip ancak gönüllerini Cenâb-ı Hak'a tevcîh edip her hâlde tevekkül-i tâm makāmını bulmağa sa'y edeler ki denilmiştir, mısra': Çağırır burc-i bedenden gönül Allah yekdir.

İşbu mefhûmunca kal'a-i derûnuna muhabbet-i mâsivâ ve meveddet-i ehl-i dünyâ idhâl etmekten ve ehl-i menâsıb ve câha mürâcaat etmeyip her ânda Cenâb-ı Hakk'a istinâd ve Hallâk u Rezzâk-ı mutlaka tevekkül ve i'timâd eyleyip Hazret-i Bârî'den gayra arz-ı ihtiyâc etmeyip rızâ-i Hudâ'da olup kullukta kemâle sa'y edeler. Cenâb-ı Hak'dan bî-nihâye lütf u kerem mukarrerdir.

الحمد لله أولا وآخرا والصلاة والسلام على المظهر التام محمد ظاهرا و باطنا وقد تم بعون الله الملك المعين في اليوم الخامس والعشرين من جمازي الاولى لسنة أربع وأربعين و مائة و ألف من هجرة من له العز والسعادة والشرف. ووقع الفراغ من تحريره في اليوم السابع والعشرين من شهر ذي الحجة المباركة ختام سنة ثمان وأربعين و مائة و ألف وقت الضحوة الكبرى من يوم الأربعاء عن يد كاتبه الفقير الحقير محمد عزيز الشهيربحسن افندي زاده. رحم الله مؤلفه وكاتبه وقارئه وسامعه ولمن دعاهم بالدعاء الخير وصلى الله تعالى على سيدنا وسندنا ورسولنا محمد وعلى جميع الأنبياء والمرسلين وعلى آلهم وأصحابهم وذرياتهم وأهل بيتهم أجمعين ومن تبعهم بإحسان إلى يوم الدين. آمين.

[Evvel ve Âhir olan Allah'a hamdolsun. Zâhiren ve bâtınen mazhar-ı tâm olan Muhammed'e selâm olsun. Melik ve Muîn olan Allah'ın yardımı ile (risâle) 25 Cemâziyelevvel'de izzet, saâdet ve şeref sâhibinin hicretinin 1144'üncü senesinde tamamlandı. Yazımı ise kâtibi fakîr, hakîr Hasan Efen-

dizâde diye meşhûr Mehmed Azîz'in eliyle, mübârek Zilhicce ayının 27'inci günü 1148 senesi Çarşamba günü kaba kuşluk vaktinde bitti. Allah risâlenin müellifine, kâtibine, okuyucusuna, işitenine ve onlara hayır duâ edenlere merhamet etsin. Yüce Allah, efendimiz, güvencemiz, peygamberimiz Muhammed'e, bütün nebî ve resûllere ve cümleten onların aile ve ashâbına, soyundan gelenlerine ve onların hâne halkına ve kıyâmete kadar lütufla onlara tâbi olanlara salât etsin. Âmîn.]

Sonuç

Makalemize konu olan *Lem'a-i Nûrâniyye*, sûfîlerin yazımına rağbet ettikleri şiir şerhi türünde, Yâkûb Afvî tarafından kaleme alınmış bir eserdir. Şeyh Afvî'nin eserleri içinde ayrıcalıklı bir öneme sahiptir. Çünkü o *Lem'a-i Nûrâniyye*'de Hz. Hüdâyî'nin şiirini şerhederken, kendi tasavvufî görüşlerini de beyân etmektedir.

İncelediğimiz şiir şerhlerinden farklı olarak *Lem'a-i Nûrâniyye*'de şârih, beyitlerin şerhinden önce tasavvuf ilminin temel bahislerini ele alan bir mukaddime ile başlar. Şârih şiirin muhtevâsını 'mebde' ve 'meâd' kavramlarıyla özetler. Mukaddimede bu kavramları izâh sadedinde, vahdet-i vücûd perspektifinden, varlık, varlık mertebeleri, yaratılış gayesi, insân-ı kâmil, elest bezmindeki ahd ve bu ahde vefâsına göre insan, seyr ü sülûkteki mertebesine göre insan ve hicâb konusunu anlatmıştır. Her biri geniş mülâhazaları gerektiren meselelerin ele alındığı bu bölümün, dönemin yaygın tasavvuf anlayışından hareketle yazılmış bir mâlûmat derlemesi olduğunu söyleyebiliriz. Şârih, seyr ü sülûk ile yakından ilgisi sebebiyle, varlık mertebelerinin îzâhına önem vermiş; Dâvûd Kayserî'nin merâtib-i vücûda dâir yaptığı beşli tasnifi seçmiştir. Yedi beyitlik nutkun iki beyitini şerhetmemesi bu sebepten ötürü olabilir. O, beyitleri varlık ve seyr ü sülûk mertebelerine tekābüliyetine göre şerh eder. İlk üç beyit vahdet âleminden kesrete gelişi, diğer iki beyitte ise, bu âlemde iken seyr ü sülûk ile

Hakk'a vuslat yolculuğunu anlatır. Afvî Efendi'ye göre Hüdâyî, bu şiirle varlığın mebde ve meâdını anlattığı gibi kendi seyr ü sülûkünü de beyân etmiştir ki bu onun velâyet makāmına erişti̇ğinin işâretidir.

Eserin son bölümünde şârih, tasavvuf ilminin anahtar kavramlarını açıklama zarûreti hissetmiştir. Şerh içinde bir mâlûmat yükü oluşturan bu bölüm, onun şiiri ilmî bir yaklaşımla açıklama gayretinin neticesi, didaktik üslûbunun bir gereğidir. Istılahlar konusunda kaynağı, Cürcânî'nin *Târifât*'ıdır. Öte yandan İşrâkî filozof Şihâbeddîn Sühreverdî'nin (v. 1191) *Heyâkilü'n-nûr*'unu referans göstermiş; Kelâbâzî'nin *Taarruf*'una atıfta bulunmuştur. Müellifin kaynakları arasında *Fusûs* şârihi Dâvûd Kayserî ve Bursevî'yi de tespit etmiş olmamıza rağmen, bunların isimlerini zikretmeyip, Kelâm âlimi Cürcânî'yi, İslâm düşünce ekolleri içinde görüşleri tasavvufa yakın olan Sühreverdî'yi ve tasavvufu kelâm, fıkıh gibi dînî ilimlerle uzlaştırma çabası göstermiş Kelâbâzî'yi zikretmiş olması dikkat çekicidir.

Şiiri şerhetmek için önce vahdet-i vücûd anlayışına dayalı bir bilgi zemini hazırlamak, beyitleri bu bilgi düzleminde şerhetmek ve şerhi vahdet-i vücûd ve seyr ü sülûk kavramlarıyla desteklemek sûretiyle şârih; Hz. Hüdâyî'nin şiirine yönelik "bunlar sadece duâdır, hakîkate dâir maârif ve tecellîler yoktur"[175] iddiâlarına da cevap vermiştir.

Celvetî şeyhi Osman Fazlî Atpazârî'ye (v. 1691) göre, Hz. Hüdâyî nutuklarını, seyr ü sülûk, nuzûl ve urûc mertebelerine göre kalbine gelen mânâlar, ilhamlar üzerine söylemiştir. Îlâhîleri, hakîkat mertebesinden söylenmiş olup, kelimeleri celâl ve cemâlle karışmış değildir.[176] Afvî'nin *Lem'a-i Nûrâniyye*'sine, Atpazârî'nin bu yorumu ile de bakılırsa, eseri, Hüdâyî'nin diğer şiirlerini şerhte çerçeve bir metin olarak değerlendirmek de mümkündür.

[175] Hüdâyî, *Dîvân-ı İlâhîyât*, s. 11.
[176] Bursevî, *Temamü'l-feyz*, II, 46, 63.

Kaynakça:

Abdülhay Celvetî, *Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Velî,* Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, 997/2.

el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed; *Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs*, thk.: Ahmed Kalaş, Haleb: Mektebetü't-Türâsi'l-İslâmî, ty., I-II.

Ali Urfî Selânikî; *Şerh-i Nutk-i Üftâde,* H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 658.

Ateş, Süleyman; *Cüneyd-i Bağdâdî/Hayatı, Eserleri ve Mektupları,* İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1969.

Ayvansarâyi, Hüseyin, Ali Sâtı', Süleyman Besim; *Hadîkatü'l-cevâmi' (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimârî Yapılar)*, haz.: Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul: İşaret Yay., 2001.

_____; *Mecmûa-i Tevârih*, haz.: Fahri Çetin Derin, Vahid Çabuk, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985.

_____; *Vefeyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitli Metin),* haz.: Ramazan Ekinci, ed.: Adem Ceyhan, İstanbul: Buhara Yay., 2013.

Bağdatlı İsmâil Paşa, Babanzâde; *Hediyyetü'l-ârifîn esmai'l-müellifîn ve âsârü'l-musannafîn*, trc.: Kilisli Rifat Bilge, tsh.: İbnü'l-Emin Mahmûd Kemal İnal, Avni Aktuç, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, II.

Baktır, Mustafa; "İbn Melek", *DİA,* XX, 175-76.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333, I.

Bursevî, İsmail Hakkı; *Ferahu'r-rûh/Şerhu'l-Muhammediyye*, İstanbul: Hacı Muharrem Efendi mat., 1294, I-II.

_____; *Kitâbü'n-netîce,* haz.: Ali Namlı, İmdat Yavaş, İstanbul: İnsan Yay., 1997, I-II.

_____; *Risâle-i Hazarâtü'l-Hams,* H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 467.

_____; *Şerh-i Îlâhî-i Hacı Bayram-ı Velî,* Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 724/1.

_____; *Şerhu ba'zı kelimât li'ş-Şeyh Yunus Emre*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 724/5.

_____; *Tefsîr-i Rûhu'l-beyân*, İstanbul: Osman Bey Mat., 1928, X.

_____; *Temâmü'l-feyz fî bâbi'r-ricâl,* tah.: Ramazan Muslu, Ali Namlı, Dımaşk: Dâru Nînevâ, 2011.

Ceylan, Ömür; *Böyle Buyurdu Sufi: Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Kapı Yay., 2005.

Dâvûd el-Kayserî, "Risâle fî ilmi't-tasavvuf", *Vahdet-i Vücûd Felsefesi/ Felsefî ve Tasavvufî Risâleler,* çev.: Mehmet Bayraktar, İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fak. Yay., 2012.

_____; *Mukaddemât/Fusûsu'l-Hikem'e Giriş,* ter.: Turan Koç, Mehmet Çetinkaya, İstanbul: İnsan Yay., 2015.

Dâvûd-i Antâkî, *Tezyînü'l-esvâk fî ahbâri'l-uşşâk*, 2. bs., Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl, 1986, I-II.

Demirli, Ekrem; *Şâir Sûfiler/Mevlânâ, Yunus ve Nîyâzi-i Mısrî Üzerine İncelemeler,* İstanbul: Sufi Kitap, 2015.

Ertan, Mehmet Emin; "Seyyid Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Edebî Şahsiyeti", *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2005, 2006, I, 449-463.

Erzincan, Tuğba; "Orta Camii", *DİA,* XXXIII, 399-400.

Hakîm et-Tirmizî; *Hatmü'l-evliyâ*, Beyrut 1965.

Haskan, Mehmet Mermi; *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar,* İstanbul: Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., 2001, I.

Heysemî, Nûreddîn b. Süleyman; *Mecmau'z-zevâid ve menbau'l-fevâid*, 2. bs. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967, I.

Hücvirî, Ali b. Osman; *Keşfü'l-mahcûb/Hakîkat Bilgisi*, Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1996.

Hüdâyî, Azîz Mahmûd; *Dîvân-ı İlâhiyyat: Tıpkıbasım ve Çevrimyazı*, haz.: Mustafa Tatcı, Musa Yıldız, İstanbul: Üsküdar Belediyesi Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., 2005.

_____; *Necâtü'l-garîk*, (*Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* içinde, s.85-129).

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn; *Fusûsu'l-Hikem*, çev. ve şrh: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı, 2006.

_____; *Fütuhât-ı Mekkiyye*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yay., 2008, 2011, VIII, XV.

_____; *Mişkâtü'l-envâr/Nurlar Hazînesi*, ter.: Mehmet Demirci, İstanbul: İz Yay., 2006.

İbnü'l-Cevzî; *Sıfatü's-safve*, thk.: Mahmûd Fahûrî; tahric: Muhammed Revvâs Kal'acî, II. bs., Beyrut: Dârü'l-Maârif, 1979.

İbrâhîm Hâs, *Şerh-i Ebyât-ı Yûnus Emre*, (Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Şerhleri*, s. 201-238, İstanbul: H Yay., 2008).

Kehhâle, Ömer Rızâ; *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimu musannifi'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, t.y., XIII.

Kelâbâzî, Ebû Bekir; *Taarruf/Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz.: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1992.

Kılıç, Mahmut Erol; *Sûfî ve Şiir/Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul: İnsan Yay., 2005.

Köprülü, Fuad; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.

Kuşeyrî, Abdülkerim; *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye,* thk.: Abdülhalîm Mahmûd, Mahmûd b. eş-Şerîf, Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Hadîse, 1974, II.

_____; *Tasavvuf İlmine Dâir Kuşeyrî Risâlesi,* tr.: Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yay., 1978.

Mehmed Gülşen Efendi; *Külliyât-ı Hüdâyî,* haz.: Muzaffer Ergür, Adalet Çakır, İstanbul: Dergah Yay. 2015.

Mehmed Şükrü Efendi; *Silsilenâme-i Sâdât-ı Sûfiyye,* müellif hattı, ist. tar.: 1291, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi 1098.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî; *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, tr. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, yay. haz.: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın, İstanbul: Kitabevi, 2004, I.

Muslu, Ramazan; *Osmanlı Döneminde Tasavvuf (18. yüzyıl),* İstanbul: İnsan Yay., 2003.

Müttakî Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr.: Bekrî Hayyanî, Saffet Sakka, 5. bs. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985, III.

Namlı, Ali; *İsmâil Hakkı Bursevî/Hayatı, Eserleri ve Tarîkat Anlayışı,* İstanbul: İnsan Yay., 2001.

Pakalın, M. Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2004, I, II.

es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân; *el-Makāsıdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*, tsh.: Abdullah Muhammed es-Sıddîk, Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1956.

Seyyid Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rifat*, nşr.: Gustavus Flügel; edited by Fuat Sezgin, Frankfurt am Main: Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University, 2005, XXXVIII.

Şeker, Fatih M.; *Osmanlı Entelektüel Geleneği*, İstanbul: Dergâh Yay., 2013.

Şem'î; *Şerh-i Mesnevî-i Şerîf,* Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, 339.

Tahralı, Mustafa; "Muhyiddîn İbn Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996, s. 69-78.

_____; "Yûnus Emre'nin Şiirlerinde Tasavvufî Mefhumların Akisleri", *Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildirileri, 7-10 Ekim 1991*, 1995, s. 179-188.

Taşyürek, Ahmet; *Yâkûb Afvî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ondokuz Mayıs Ü. Sosyal Bilimler Ens. 2003, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Topaloğlu, Bekir; "Yûsuf Sûresi", *DİA*, XLIV, 28-30.

Tûsî, Ebü'n-Nasr Serrâc; *el-Lüm'a/İslâm Tasavvufu*, ter.: Hasan Kamil Yılmaz, İstanbul: Erkam Yay., 2012.

Vassâf, Hüseyin; *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, İstanbul: Kitabevi, 2006, II, III.

Yâkûb Afvî; *el-Mefâtih ale'l-Mesâbîh*, Süleymaniye Ktp., Cârullah 357, müellif hattı, ist. tar.: 1135/1722, vr. 305.

_____; *el-Vesîletü'l-uzmâ ilâ Hazreti'n-Nebiyyi'l-Müctebâ*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi 392/2, müs.: Mehmed Azîz, ist. tar.: 1148/1736, vr. 7^{b}-45^{b}.

_____; *Hediyyetü'l-vü'âz*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi 336, müellif hattı, ist. tar.: 1131/1718-19, 156 vr.

_____; *Hediyyetü's-sâlikîn*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi 375, 18 vr.

_____; *Hulâsatü'l-beyân fî mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, H. Selimağa Ktp., Hüdâî Efendi, 392/3, müs.: Mehmed Azîz, ist. tar.: 1149/1736, vr. 46^{b}-48^{b}.

_____; *Kenzü'l-vâizîn*, Süleymaniye Ktp., Hz. Nasûhî Dergâhı 160, müs.: Alâaddîn en-Nasûhî, ist. tar.: 1150/1737, 194 vr.

_____; *Tefsîru sûre-i Yûsuf*, Köprülü Ktp., Hacı Ahmed Paşa 19/1, müellif hattı, ist. tar.: 1133/1720, vr. 1-132.

Yardım, Ali; "Kudâî", *DİA*, XXVI, 309-10.

Yılmaz, H. Kamil; *Azîz Mahmûd Hüdâyî/Hayatı, Eserleri, Tarîkatı*, İstanbul: Erkam Yay., 2007.

Yılmaz, Necdet; "Bir Arşiv Vesîkası Işığında Hüdâyî Âsitânesi'ne Şeyh Tayini", *Üsküdar Sempozyumu III: Azîz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, 20-22 Mayıs 2005, II, 95-100.

ez-Zebîdî, Murtazâ Muhammed b. Muhammed; *İthâfü's-sâdeti'l-muttakîn bi-şerhi İhyâi ulûmi'd-dîn*, y.y.: Dâru'l-Fikr, ty. II, V.

Ek:

Yâkûb Afvî Efendi'nin kabir şâhidesi.